

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
І. І. МЕЧНИКОВА
ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН ТА
МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА УКРАЇНИ

ЕЛЕКТРОННІ МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
до практичних занять з навчальної дисципліни
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 081 «Право»

ОДЕСА
2023

УДК 340.15(477)(072)

I-907

Укладач:

О. І. Донченко, кандидат юридичних наук, доцент кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

Рецензенти:

І. В. Борщевський, кандидат юридичних наук, доцент кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

А. В. Левенець, кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та правосуддя економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Рекомендовано вченою радою економіко-правового факультету

ОНУ імені І. І. Мечникова.

Протокол № 1 від 28 серпня 2023 р.

I-907 **Історія** держави та права України [Електронний ресурс] : електронні методичні рекомендації до практичних занять з навчальної дисципліни для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право» / уклад. О. І. Донченко. – Одеса, 2023. – 115 с. – 0,7 МБ.

У методичних рекомендаціях розкривається програма курсу, даються вказівки для опанування лекційним матеріалом, наведено основні положення до вивчення дисципліни «Історія держави та права України» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньо-професійної програми «Право» спеціальності 081.

Метою методичних рекомендацій є надання здобувачам допомоги при підготовці до практичних занять та під час самостійної роботи.

УДК 340.15(477)(072)

© Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова, 2023

ЗМІСТ

1. ВСТУП	4
2. ЗМІСТ ЛЕКЦІЙ	6
3. ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ, ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	10
4. ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСИПЛІНИ	87
5. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ВИКОНАННЯ САМОСТІЙНИХ ЗАВДАНЬ ТА НАПИСАННЯ ЕСЕ	91
6. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ТА РОЗПОДІЛ БАЛІВ	94
7. СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ДО ВИВЧЕННЯ КУРСУ ...	101

ВСТУП

Мета дисципліни - оволодіння здобувачами системою теоретичних знань про державу і право в їх історичній еволюції; вивчення української державної традиції в цілому, розвиток механізмів державної влади в Україні, зародження та функціонування правової системи в цілому і окремих галузях права України; сприяння поглибленню знань майбутніх юристів щодо історичних підвалин українського державотворення і правотворення; на ґрунті узагальнення і аналізу досвіду минулого допомогти збагнути сутність сучасної системи права в державі.

Завдання дисципліни:

- засвоєння теоретичних основ виникнення, розвитку і функціонування державних інститутів на українських теренах; розуміння складу, повноважень та порядку формування (обрання) органів державної влади; розуміння структури і функцій судових органів, особливостей місцевого самоврядування;
- засвоєння характерних особливостей джерел права в різні історичні періоди, вміння пояснити доцільність їх прийняття, розуміння особливостей правового регулювання суспільних відносин; набуття навичок по самостійному опрацюванню та вивченню джерел права;
- визначення стійких тенденцій, закономірностей розвитку історико-правових явищ; формування національної свідомості, високих моральних і правових цінностей, поваги до минулого українського народу;
- засвоєння теоретичних основ процесів виникнення, розвитку і функціонування державно-правових інститутів в Україні задля кращого розуміння державно-правових процесів сучасності й прогнозування подальшого розвитку державно-правових інститутів;
- надання здобувачам академічних знань з історії розвитку права і держави для подальшого ефективного засвоєння галузевих юридичних дисциплін.

Міждисциплінарні зв'язки навчальної дисципліни: теорія держави і права, історія держави і права зарубіжних країн, історія вчень про державу і право.

У результаті вивчення навчальної дисципліни здобувач вищої освіти повинен:

знати: причини та історичні умови виникнення державно-правових інститутів; зміст и характерні риси суспільного устрою в той чи інший період; взаємозв'язки суспільного і державного ладів; склад, повноваження, порядок формування або обрання органів влади кожного періоду; структуру і функції судових органів, особливості формування і діяльності органів місцевого самоврядування; переваги, недоліки і значення державних реформ минулого; зміст і характерні особливості існуючих джерел права в розглядуваний період; доцільність прийняття нормативно-правових актів; особливості правового регулювання суспільних відносин; основні проблеми політичного, державного, правового розвитку України в сучасних умовах;

вміти: працювати з першоджерелами та навчальною літературою; об'єктивно оцінювати зміст і еволюцію державно-правових інститутів; пояснювати доцільність вивчення вітчизняної історії для об'єктивного аналізу сучасних державно-правових інститутів; оцінювати взаємозв'язки державних органів та правових інститутів; визначати форму державного правління, форму державного устрою та політичний режим України в різні історичні періоди державотворення; застосовувати погляди вчених щодо організації і діяльності органів державної влади, центрального та місцевого управління, судочинства при веденні дискусій з основних проблем курсу.

ЗМІСТ ЛЕКЦІЙ

Змістовий модуль 1

Державність і право на території України з найдавніших часів до початку XX ст.

Тема 1. Предмет, метод, періодизація історії держави і права України

Історія держави і права України як наука та навчальна дисципліна: Об'єкт дослідження та предмет вивчення. Мета й завдання курсу. Місце та й значення історії держави і права України у системі юридичних, історичних наук. Функції історії держави і права України. Принципи і методи пізнання історико-правових явищ. Періодизація курсу. Історіографія, джерела історії держави та права України, аналіз літератури.

Тема 2. Державно-правовий розвиток на теренах України за стародавніх часів та за давньоруської доби

Соціально-політичний устрій, джерела і основні риси права античних міст-держав; теорії походження Київської Русі; правове становище суспільних верств; державний лад; право Київської Русі. Поняття звичаєвого права. Церковне законодавство. Руська правда – видатна пам'ятка давньоруського права. Утворення Галицько-Волинського князівства. Значення Галицько-Волинської держави як спадкоємниці державно-правової традиції Київської Русі. Суспільний лад. Державний устрій. Дуумвірат на Галицько-Волинській землі. Судова система. Особливості правової системи та джерела права.

Тема 3. Держава і право литовсько-польського періоду

Особливості литовського проникнення в Україну. Польсько-литовські унії і зміни в правовому статусі українських земель. Державний лад України у складі Великого Князівства Литовського. Джерела права. Литовські статути. Люблінська унія 1569 р. та її наслідки для українських земель.

Поширення на українські землі польської адміністративної системи. Державний устрій: центральні органи влади; органи місцевої влади та місцевого самоврядування. Правова система Речі Посполитої: джерела права. Судоустрій та судовий процес.

Тема 4. Політичний устрій і право Запорізької Січі

Запорізьке козацтво: генезис, характерні риси та особливості: причини появи та джерела формування козацтва; склад та диференціація. Особливості суспільно-політичного устрою. Судовий устрій та судовий процес. Джерела права. Звичаєве козацьке право: цивільно-правові норми; кримінально-правові норми.

Тема 5. Державний лад Української гетьманської держави

Державний устрій Гетьманщини: органи центральної та місцевої влади; органи російської колоніальної адміністрації. Суспільний устрій Гетьманщини: правове становище тогочасних верств населення. Судова система та судовий процес в Україні-Гетьманщині.

Тема 6. Правова система Української гетьманської держави

Джерела права України-Гетьманщини: козацьке звичаєве право; договірні гетьманські статті; нормативні акти гетьманської влади. Характеристика окремих галузей законодавства: цивільне право; шлюбно-сімейне право; кримінальне право. Кодифікація українського права другої половини XVIII ст.

Тема 7. Державно-правове становище українських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперій

Зміни в державному ладі українських земель у складі Російської імперії в др. пол. XIX-на поч. XXст.: центральні органи влади; місцеві органи управління. Джерела та основні риси права: джерела права; цивільно-процесуальне право; сімейні правовідносини; кримінально-процесуальне право; спадкове право. Державний лад та адміністративний устрій українських земель у складі Австро-Угорщини: центральні органи влади; місцеве управління. Суспільний лад. Судова система та правоохоронні

органи. Правова система на західноукраїнських землях: джерела права; цивільне право; кримінальне право.

Змістовий модуль 2

Державно-правовий розвиток України в добу відродження національної державності, радянський період та за часів незалежності

Тема 8. Державний лад і право періоду Центральної Ради

Державотворча діяльність «першої» Української Народної Республіки: владні установи УНР; місцева влада і місцеве самоврядування; судоустрій та правоохоронні органи. Законодавча діяльність Української Центральної Ради (УЦР): джерела права; державно-правові аспекти I, II, III, IV Універсалів УЦР; конституційне право; характеристика окремих галузей законодавства.

Тема 9. Державний устрій і право доби Гетьманату

Державний устрій Української держави (доба Гетьманату): центральні та місцеві органи влади; судова та правоохоронна система. Законодавча діяльність Гетьманату: законодавча процедура; конституційне, цивільне, карне законодавство.

Тема 10. Державний лад і право часів Директорії

Державне будівництво «другої» Української Народної Республіки: центральні органи влади і місцеве управління; судова система. Законодавча діяльність Директорії УНР: кримінальне, сімейне, трудове, цивільне, карне законодавство.

Тема 11. Західноукраїнська Народна республіка та її право

Проголошення ЗУНР. Державний устрій ЗУНР: вищі органи державної влади; місцеві органи управління. Судова та правоохоронна система. Система законодавства ЗУНР.

Тема 12. Радянська державність і право від утворення до першої половини 1960 рр.

Становлення радянської влади в Україні. Формування основ радянського

права. Радянська державність і право в Україні у 20-30 рр. ХХ ст. Юридичне оформлення СРСР. Конституція УРСР 1929 р., Конституція УРСР 1937 р. Перша кодифікація радянського права в Україні. Держава і право України у роки Другої світової війни. Правове оформлення входження західноукраїнських земель до складу УРСР. Реорганізація державного механізму УРСР в роки радянсько-німецької війни. Держава і право УРСР у повоєнні роки та період десталінізації. Ліквідація надзвичайних органів влади і управління. Відновлення конституційних органів влади. Десталінізація. Повоєнний розвиток правової бази України.

Тема 13. Держава і право України в період «застою» та в період перебудови

Держава і право України в період «застою» (середина 1960 – середина 1980 рр.). Зміст командно-адміністративної системи державного управління. Система органів державної влади і управління: центральні і місцеві. Судова система. Органи прокуратури. Адвокатура. Уніфікація законодавства. Державно-правовий розвиток України в період перебудови (1985-1991 рр.). Демократизація суспільно-політичного життя. Реформування політичної системи. Реформа державного апарату. Запровадження інституту президенства в СРСР. Зміни у державному статусі Української РСР, Декларація про державний суверенітет України 1990р, Акт про незалежність України 1991р. Зміни в законодавстві.

Тема 14. Держава і право сучасної України

Розбудова незалежної Української держави. Конституційний процес. Зміст Конституції 1996р, форма правління, державний устрій та політичний режим в Україні. Президент України. Верховна Рада України. Розширення повноважень Кабінету Міністрів України. Місцеві державні адміністрації. Місцеве самоврядування. Реформування судової системи. Конституційний Суд. Система правоохоронних органів суверенної України в сучасних умовах. Органи прокуратури. Поліція. Служба безпеки України. Адвокатура. Нотаріат. Формування правової системи.

ПЛАН ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ, ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Змістовий модуль 1.

Державність і право на території України з найдавніших часів до початку XX ст.

Тема 2: Державно-правовий розвиток на теренах України за стародавніх часів та за давньоруської доби.

Практичне заняття 1

План

1. Особливості стародавніх держав і права на території України:
 - а) скіфія: держава, право та суспільство;
 - б) античні міста - держави: державно-правовий та суспільний розвиток;
 - в) особливості держави і права Боспорського царства.
2. Державний устрій Руси-України:
 - а) форма держави;
 - б) органи центральної влади;
 - в) місцеве самоврядування.
3. Суспільний лад Руси-України:
 - а) вільні люди;
 - б) напіввільні люди;
 - в) невольники.
4. Правова система Київської Русі:
 - а) джерела права Руси-України;
 - б) «Руська правда» (загальна характеристика; правове регулювання шлюбно-сімейних відносин; цивільно-правові норми, кримінально-правові норми; судова система та судочинство);

Опитування за питаннями теми.

Завдання для самостійної роботи

1. Теорії походження державності у східних слов'ян: виникнення, обґрунтування, сучасна історико-правова оцінка.
2. Формування державності у східних слов'ян. Виникнення України-Руси.
3. Реформи Володимира Великого та їх історичне значення для завершального етапу формування ранньофеодальної середньовічної імперії Київська Русь.

Методичні рекомендації до вивчення питань теми

При підготовці до першого питання здобувачам слід звернути увагу, що в першому тисячолітті до нашої ери людство на території України розвивалося дуже нерівномірно. Тут сходилися різні племена й народи. Тому й перші державні утворення, що виникли на українських землях, формувалися в різні часи по-різному. Так, скіфська держава характеризувалася неподільною єдністю влади та її ж верховною власністю на землю, природні та людські ресурси. На вузькій смузі Чорноморського узбережжя греки-колоністи розвинули полісну цивілізацію, яка поєднувала державну владу й приватну власність, що сприяло демократії вільних громадян.

Виникали й розвивалися економічні та політичні зв'язки між Скіфською державою, грецькими містами-державами, Боспорським царством і землеробами українського Полісся та Лісостепу. Скіфи-орачі, яких вважають пращурами сучасних українців, становили значну частину населення Скіфської держави. Передові для тих часів грецькі й римські політичні та правові інститути, соціально-економічні й культурні надбання впливали на розвиток ранньослов'янського населення Середнього Подніпров'я.

Перш за все, здобувачам слід розкрити суспільний лад Скіфії, античних міст-держав Північного Причорномор'я та Боспорської держави, зокрема статус і місце в соціальній ієрархії панівного класу, вільних повноправних громадян і рабів. Також необхідно розкрити державний лад стародавніх

держав на території України, зокрема склад і повноваження органів центральної і місцевої влади, судочинство.

Розкриваючи питання щодо права на вказаних територіях, здобувачам слід зупинитися на загальній характеристиці джерел права, звичаях місцевих племен, нормах римського права, а також на особливостях правового регулюванні відносин власності, основних засадах зобов'язального права та кримінального права.

Щодо державного устрою Русі-України здобувачам слід звернути увагу, що могутня Київська Русь посідає значне місце у Всесвітній історії. Виникнення й розвиток Давньоруської держави обумовлювалось інтеграційними політико-економічними процесами внаслідок дії низки внутрішніх і зовнішніх чинників. Київська Русь являла собою центр об'єднання східнослов'янських народів. Це була удільна ранньфеодальна династична монархія на чолі з Великим князем. Відсутність кодексу престолонаслідування при сповідуванні принципу рівності усіх представників династії Рюриковичів, юридична невизначеність системи міжкнязівських відносин породжували взаємні претензії, що нерідко призводило до військових конфліктів. Аристократичну тенденцію у державному устрої уособлювали боярська рада та міжкнязівські з'їзди (снеми). Вона, як і демократична інституція – віче, належно не розвинулася і не перетворилася на відповідні витoki парламентаризму. В процесі зміцнення феодалізму відбувся перехід з десятинної системи управління державою, що сформувалася з дружинної організації, на нову – двірсько-вотчинну. Судові функції здійснювали органи влади й управління, захищаючи насамперед інтереси вищих верств населення. На семінарському занятті здобувачам слід розкрити склад, повноваження та порядок формування центральних і місцевих органів влади.

Здобувачі мають розуміти, що право Київської Русі складалося й розвивалось у процесі еволюції Давньоруської держави. Серед основних його джерел був звичай. На нормах звичаєвого права базувалися писані джерела

права: міжнародні договори, князівське законодавство, церковні статuti. Найважливішою пам'яткою давньоруського права є Руська правда, в якій найповніше розкриті характерні для того часу правові норми. Право Київської Русі було правом привілеїв. Його норми охороняли власність і забезпечували привілейоване становище панівної феодальної верстви. Феодально залежне населення перебувало поза законом.

Здобувачам необхідно розкрити зміст права власності за Руською правдою, загальні засади цивільного, зобов'язального, спадкового та сімейного права. Варто зупинитися на характерних особливостях кримінального права, зокрема визначені злочину, його складу, видів злочинів та системі покарань.

Звертаємо увагу, що за Руською правдою смертної кари як міри покарання не було. Стосовно судового процесу слід вказати на особливості його змагально-обвинувального характеру; розкрити зміст таких процесуальних дій, як гоніння сліду і звод, а також розкрити такі судові докази, як свідчення видоків (очевидців правопорушення); свідчення послухів (свідків доброї слави підозрюваного); суд Божий тощо.

Слід зауважити, що Галицько-Волинське князівство явило собою продовження традиції русько-українського державотворення на початковому етапі розвинутого феодалізму та характерної для нього феодальної роздробленості. На зламі історії воно не дало Польщі захопити західноукраїнські землі. Особливістю державного устрою було те, що галицько-волинські князі не мали широкої економічної й соціальної бази, а тому їх влада значною мірою обмежувалася боярством. Підґрунтям правової системи стало право Київської Русі. Основними джерелами права залишалися норми звичаєвого права й Руської правди. Давньоруське право розвинулося у князівському законодавстві. Наслідком впливу західноєвропейського середньовічного права стала поява в містах магдебурзького права, юрисдикції якого поки підлягали тільки іноземці.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

1. Історія держави і права України: підручник. В.М. Іванов. К.: КУП НАНУ, 2013. 892с.
2. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін. ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан. 2018. 616 с.
3. Історія держави та права України. Підручник / За ред. О.М. Бандурки; О.М. Головка, В.А. Греченко, О.А. Гавриленко, І.А. Логвиненко, С.Ю. Обрусна, В.Є. Кириченко та ін. Х.: Майдан, 2018. 640 с.
4. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Бандурки; вступ. слово О.М. Бандурки. 2-ге вид., допов. та змін. Харків: ХНУВС. 2021. 596 с.
5. Історія держави та права України: навч. посібник (у схемах і таблицях) / Д. Є. Забзалюк. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2017. 120 с.
6. Історія держави і права України: підручник В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Рум'янцев та ін. ; за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків: Право, 2019. 552 с
7. Пасічник М. С. Руська правда як основний законодавчий документ Давньої Русі. *Квалілогія книги*. 2013. № 1. С. 89-98.
8. Єрмолаєв В. М. Правда Руська Ярослава Мудрого: до витоків і традицій вітчизняного законодавства. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 129. С. 3-10.
9. Радутний О. Новітній погляд на Правду Руську Ярослава Мудрого (рецензія на видання уклад. Г. Г. Демиденка та В. М. Єрмолаєва "Правда Руська Ярослава Мудрого: початок законодавства Київської Русі"). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 4. С. 210-214.

10. Блажівська О. Є. Особливості цивільно-правового регулювання майнових відносин за Руською Правдою. *Університетські наукові записки*. 2013. № 4. С. 117-122
11. Донченко О.І. Аналіз історичних факторів криміналізації посягань на авторитет органів місцевого самоврядування. *Юридична наука*. 2016 р. № 2 (56). С. 50–60.
12. Донченко О.І. Кримінально-правовий захист місцевих органів управління за Руською правдою. *Правова держава*. 2016 р. № 21. С. 212–219.
13. Удод О. Київська Русь: християнізація як необхідність. Релігія та соціум. 2013. № 3-4. С. 117-128.

**Тема 3. Держава і право литовсько-польського періоду
(два практичних заняття)**

Практичне заняття 2

Литовсько-Руська держава і право

План

1. Утворення та особливості розвитку Литовсько-Руської держави.
2. Суспільний устрій України у складі Великого Князівства Литовського.
3. Державний лад:
 - 3.1. вищі органи влади;
 - 3.2. органи центрального управління;
 - 3.3. місцеве управління;
4. Судова система.
5. Джерела права та риси права:
 - 5.1. Литовські статuti: зміст, значення;
 - 5.2. основні риси цивільного, сімейного, кримінального та процесуального права.

Опитування за питаннями теми.

Завдання для самостійної роботи

1. Формування Литовсько-Руської держави.
2. Станова організація Литовсько-Руського суспільства, її вплив на формування інститутів державної влади.
3. Зміст і значення Кревської унії 1385 р.
4. Зміст і значення Городельської унії 1413 р.

Методичні рекомендації до вивчення питань теми

Необхідно зауважити, що руйнація Давньоруської держави призвела до того, що її землі опинилися під зверхністю сусідніх держав, насамперед Литви й Польщі. Українські землі, які увійшли до складу Литовського князівства, помітно вплинули на його державно-правовий розвиток. Високим рівнем культури, сталими правовими формами й традиціями вони сприяли еволюції князівства в Литовсько-Руську державу. Вікові традиції української державності не переривалися, але в подальшому їхній розвиток обмежувався місцевим самоврядуванням.

При підготовці здобувачами до практичного заняття слід почати з характеристики суспільного ладу. Необхідно розкрити внутрішній склад класів феодалів та духовенства, особливості статусу міського патриціату та особливості правового положення різних категорій сільського населення. Здобувачам слід звернути увагу на роль, значення для суспільства і характеристику братства, як своєї української общини в містах, які захищали православне міщанство та здійснювали просвітницьку діяльність.

Працюючи над питанням щодо еволюції державного устрою, здобувачі мають звернути увагу на статус, склад і повноваження вищих органів влади (монарх, місцеві князі, пани-рада, вальний сейм), васальний характер взаємин між Великим князем і місцевими князями, перелік і компетенції найважливіших центральних урядовців, а також вказати на особливості функціонування органів місцевого управління. Також, здобувачам слід дати

характеристку судової системи Литовсько-Руської держави, вказати різні ланки діючих провінційних або територіальних судів.

При розгляді литовсько-руського права здобувачам слід звернути увагу, що багато в чому литовсько-руське право наслідувало й продовжувало давньоруське звичаєве право. Литовські статuti – видатні пам'ятки права литовського, українського та білоруського народів. За змістом, високим рівнем законодавчої техніки вони вважаються одними з найпрогресивніших на той час документів європейської юридичної думки.

Перш за все, здобувачам слід розкрити зміст власної законодавчої діяльності литовських князів. Це, зокрема: а) привілейні грамоти (привілеї), які являють собою початкову форму власної законодавчої діяльності литовських князів, видавались щодо окремих питань, осіб, груп осіб, а пізніше – станів; б) земські уставні грамоти, які були важливими пам'ятками законодавства достатутової доби, і на відміну від привілеїв, що таки «заводили новину», вони підтверджували давні права українських земель; вони містили норми цивільного, кримінального, процесуального права попередньої доби; в) міжнародні договори; г) Судебник Великого князя Казимира IV, який є першим збірником, що уніфікував чинне законодавство (привілеї, звичаєве право, місцеве право) й судово-адміністративну практику; д) Литовські статuti. Далі, здобувачам треба детально зупинитися на характеристиці трьох Литовських статутів, розкрити зміст, основні положення та значення для українського населення.

Також, здобувачам слід звернути увагу на особливості рецепції німецького права, яка відбувалася слідом за Польщею і через неї. Вона здійснювалася не у формі окремих привілеїв лише німецьким колоністам, а партикулярно – як дозвіл Великого Князівства Литовського на переведення міст на Магдебурзьке право. Приватні переклади магдебурзьких кодексів на латинську і польську мови та компілятивні підручники Магдебурзького права використовувались як збірники норм цього права.

У литовсько-руській правовій системі оформилися й були розвинені норми основних галузей права, хоча самого поділу права на галузі ще не було, і тому слід звернути увагу і розкрити основні риси цивільного, сімейного, кримінального та процесуального права.

Норми державного права містяться в Литовських статутах, князівському законодавстві, постановах сейму, повніше вони подані у I Литовському статуті. Там, зокрема, представлені положення, в яких розкриваються повноваження господаря (глави держави), органів управління, визначаються певні права й обов'язки громадян.

Щодо цивільного права здобувачам слід звернути увагу на головний її інститут – це інститут права власності на землю. Ділі необхідно розкрити основні положення інституту застави як характерне правове явище в аспекті права власності на землю; загальні засади сервітутного права; основні вимоги інституту позики.

Також, здобувачам необхідно розкрити основні засади спадкового права (форми і порядок успадкування) та шлюбно-сімейного права (шлюбний вік, права і обов'язки подружжя).

Особливої уваги здобувачів потребує кримінальне право, оскільки у кримінальному праві дедалі більше відображена станова нерівність суспільства. Зокрема, треба розкрити поняття злочину, охарактеризувати елементи складу злочину (суб'єкти і об'єкти злочинів); види злочинів (злочини проти держави, злочини проти релігії, родини, моралі, злочини проти особи, злочини проти честі і свободи, майнові злочини); систему покарань (майнові штрафи, смертна кара, болісні калічницькі покарання, ув'язнення, «виволання», конфіскації майна).

Рекомендовані джерела до вивчення теми

1. Історія держави і права України: підручник. В.М. Іванов. К.: КУП НАНУ, 2013. 892с.

2. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін. ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан. 2018. 616 с.
3. Історія держави та права України. Підручник / За ред. О.М. Бандурки; О.М. Головка, В.А. Греченко, О.А. Гавриленко, І.А. Логвиненко, С.Ю. Обрусна, В.Є. Кириченко та ін. Х.: Майдан, 2018. 640 с.
4. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Бандурки; вступ. слово О.М. Бандурки. 2-ге вид., допов. та змін. Харків: ХНУВС. 2021. 596 с.
5. Історія держави і права України: підручник В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Рум'янцев та ін. ; за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків: Право, 2019. 552 с
6. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум:навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів України напряму підготовки 6.030202 – «Міжнародне право» / О. А. Гавриленко, І. А. Логвиненко, Л. В. Новікова. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 309 с.
7. Історія держави та права України: навч. посібник (у схемах і таблицях) / Д. Є. Забзалюк. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2017. 120 с.
8. Єрмолаєв В.М. Історія держави і права України: підручник. Право. 2021. 472 с.
9. Атаманова Н. В. Литовські статuti як історичні пам'ятки у системі вітчизняних джерел права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція.* 2014. Вип. 10-1(1). С. 22-24.
- 10.Вовк О. Й. Литовські статuti – джерело міського права України XVI – першої половини XIX ст. *Часопис Київського університету права.* 2012. № 1. С. 12-16.

11. Литовські статuti 1529, 1566, 1588. *Суспільно-політичні процеси*. 2016. Вип. 3. С. 206-221.
12. Кравчук В. Історико-правові аспекти основ правового статусу суддів у період Київської Русі, Галицько-Волинської та Литовсько-Руської держави (IX ст. – середина XVI ст.). *Історико-правовий часопис*. 2016. № 1. С. 36-41.

Практичне заняття 3

Правове становище українських земель у складі Речі Посполитої

План

1. Правове становище українського населення у складі Речі Посполитої.
2. Державний устрій:
 - 2.1. центральні органи влади;
 - 2.2. органи місцевої влади та місцевого самоврядування.
3. Судоустрій та судовий процес.
4. Правова система:
 - 4.1 джерела права;
 - 4.2 норми цивільного права;
 - 4.3 шлюбно-сімейне право;
 - 4.4 норми карного права.

Опитування за питаннями теми.

Завдання для самостійної роботи

1. Зміст і значення Люблінської унії 1569 р..
2. Зміст і значення Брестської унії 1596 р.
3. Зміст і значення Генріхових артикулів 1573 р.
4. Значення «Устава на волоки» 1557 р.

Методичні рекомендації до вивчення питань теми

За Люблінською 1569 р. унією українські землі увійшли до об'єднаної держави Речі Посполитої і втратили залишки автономії. Українські території, що були захоплені Польщею, зазнавали відверто колонізаторських утисків та католицької експансії. Відбулися нові структурні зміни в українському суспільстві. В новий соціальний стан оформилась панівна верхівка, яка попри українську національну належність стала носієм польської державності, польського менталітету й культури. Остаточно закріпачене й позбавлене особистих і майнових прав українське селянство потерпало від посилення феодального гніту магнатів і шляхти.

Перш за все здобувачам слід розкрити правовий статус різних категорій населення: а) панівна верхівка суспільства – це магнати і шляхта; б) духовенство, яке становило окрему суспільну верству, до якої належали не тільки священики, а й їхні родини, весь церковний люд; в) селянський стан, який увібрав в себе всі групи селянського населення попередньої доби – це державні і приватновласницькі селяни; г) міське населення, яке було представлене міським патриціатом, власне міщанством та міськими низами. Звертаємо увагу на появу і значення в суспільному устрої цехів, як професійних об'єднань в містах, що було визване інтенсивним розвитком ремесла, а також на появу православних братств як важливого явища, діяльність яких поширилась в містах з кінця XVI ст.

Розглядаючи питання державного устрою, здобувачам слід вказати, що Річ Посполита за формою правління була шляхетська республіка на чолі з королем або станово-представницька монархія на чолі з князем та королем; за формою державного устрою – федерація, а політичний режим її був авторитарний.

Звертаємо увагу здобувачів, що вищими органами влади й управління виступали король, який очолював державу та вальний (всепольський) сейм – це центральний орган законодавчої влади, у склад якого входило три стани – король, сенат, посольська ізба (зборня). Треба розкрити порядок призначення

і повноваження короля, а також склад, порядок формування та компетенції сейму.

Також, здобувачам необхідно розкрити порядок роботи і повноваження органів місцевого управління, система яких створювалася відповідно до певного адміністративно-територіального поділу.

Судова система ґрунтувалася на становому принципі побудови суспільства і була залежною від адміністративної влади. Важливо розуміти складність системи судових органів (сеймовий та королівський суди; земські, гродські та підкоморські суди; замкові канцелярії; вотчинні (доменіальні) суди;), а також систему судів у самоврядних містах (поточний суд; виложений суд; магістрати й ратуші, які також здійснювали судові функції; магістратські суди; копні або громадські суди).

При підготовці здобувачами питання щодо правової системи, слід розуміти, що незважаючи на вплив польської колонізації, на українських землях зберігався високий рівень власної правової культури. Функцію політичної репрезентації українського народу взяла на себе православна церква. У якості охоронця національних прав і традицій в українських містах виступають православні братства.

Звертаємо увагу здобувачів, що основою формування правової системи на українських землях після Люблінської унії стають статuti, судебники, сеймові постанови, привілеї та інші законодавчі документи польсько-литовського законодавства. Королівські і великокнязівські грамоти, «Устава на волоки», Литовські статuti - польські суди визнавали основними джерелами чинного права. Звичаї – також джерело права, але відійшло на останнє місце. Однак спочатку роль польського права на українських територіях не була значною. У Польщі на той час ще не була вирішена проблема кодифікації права, хоча і діяли окремі збірники законів і статuti. Зважаючи на це, деякі дослідники стверджують про рецепцію Річчю Посполитою більш розвиненої правової системи, що склалася у Великому Князівстві Литовському на основі київського права. Варто пам'ятати і про

Магдебурзьке право, щодо якого польська влада сприяла активному поширенню на українські землі і відповідно до якого окремі міста дістали право самоврядування.

Також, здобувачам слід дати характеристику деяких галузей права. Оскільки право власності – це основний інститут права того часу, необхідно розкрити зміст права власності, види речей, охарактеризувати правовий режим маєтків. Враховуючи, що спадкове право - це вже самостійний правовий інститут на той час, слід вказати і на форми успадкування (за законом, за заповітом і на основі звичаю). В умовах феодального суспільства зобов'язальне право не набуло значного розвитку, проте у натуральному господарстві були поширені різні договори, на які варто звернути увагу.

Стосовно кримінального права, звертаємо увагу здобувачів, що чіткого розмежування між нормами цивільного і кримінального права не існувало. Кримінальне право, що застосовувалось на українських землях, мало становий характер. Здобувачам слід розкрити склад і види злочинів, систему покарань, а також особливості судового процесу.

Існування системи станових судів і вплив польського процесуального права певним чином відбилося на судовому процесі, передусім, у шляхетському судочинстві, проте у земських судах процес мав обвинувально-змагальний характер. У гродських судах поширилось застосування елементів інквізиційного процесу, проте на відміну від західного зразка інквізиції, судочинство на українських землях було, як правило, відкритим, звинувачений мав право на захист. В умовах спольщення української еліти центром визвольного руху в Україні, головним чинником українського державотворення стала Запорозька Січ.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

1. Історія держави і права України: підручник. В.М. Іванов. К.: КУП НАНУ, 2013. 892с.

2. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін. ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан. 2018. 616 с.
3. Історія держави та права України. Підручник / За ред. О.М. Бандурки; О.М. Головка, В.А. Греченко, О.А. Гавриленко, І.А. Логвиненко, С.Ю. Обрусна, В.Є. Кириченко та ін. Х.: Майдан, 2018. 640 с.
4. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Бандурки; вступ. слово О.М. Бандурки. 2-ге вид., допов. та змін. Харків: ХНУВС. 2021. 596 с.
5. Історія держави і права України: підручник В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Рум'янцев та ін. ; за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків: Право, 2019. 552 с
6. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум:навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів України на пряму підготовки 6.030202 – «Міжнародне право» / О. А. Гавриленко, І. А. Логвиненко, Л. В. Новікова. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 309 с.
7. Єрмолаєв В.М. Історія держави і права України: підручник. Право. 2021. 472 с.
8. Білоус Н. О. Люблінська унія 1569 р.: історіографічні погляди та інтерпретації (до 440-річчя Люблінської унії). *Український історичний журнал*. 2010. № 1. С. 65-83.
9. Зашкільняк Л. Річ Посполита обох народів в ретроспективі української історіографії. *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць.. Серія: : Історія, міжнародні відносини*. 2017. Вип. 20. С. 240-256.
10. Михайлюк Ю. М. Рец. на: Спільна спадщина. Річ Посполита обох народів в польській і українській історичній думці XIX і XX ст.: колективна монографія / за ред. Віталія Тельвака, Лідії Лазурко та Павла Серженги. Херсон: Видавничий дім "Гельветика". 2019. 318 с.

- Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки. 2019. № 1. С. 119-124.*
11. Марчук М. І. Територіальне самоврядування у Речі Посполитій. *Право і Безпека. 2014. № 4. С. 21-28.*
12. Гошко Т. Уявлення про дитинство у кодексах міського права в Речі Посполитій XVI – початку XVII ст. *Місто: історія, культура, суспільство. 2018. № 1. С. 37-56.*
13. Гаврецька М. Й. Правовий режим української мови в органах судової влади Другої Речі Посполитої. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія : Право. 2016. № 1. С. 37-41.*
14. Швердін М. М. Правове регулювання прямих податків на українських землях під владою Литви, Польщі та Речі Посполитої (середина XIV – XVII ст.). *Право і суспільство. 2015. № 6.2. С. 136-143.*
15. Сасанчин В. І. Правоохоронні структури Другої Речі Посполитої на території Західної України: створення та діяльність. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2016. № 3. С. 55-60.*

Тема 4: Політичний устрій Запорізької Січі

Практичне заняття 4

План

1. Причини появи та джерела формування козацтва:
 - 1.1. соціально-правове становище козаків;
 - 1.2. виникнення січі;
2. Особливості військово-політичного устрою Запорізької Січі
 - 2.1. центральні органи влади;
 - 2.2. судовий устрій та судовий процес.
3. Правова система Запорізької Січі
 - 4.1. звичаєве козацьке право;

4.2. нормативні акти, що регулювали відносини Речі Посполитої з козаками.

4. Зміни в суспільно-політичному устрої в роки національно-визвольної війни (1648-1654).

Опитування за питаннями теми.

Завдання для самостійної роботи

1. Універсали Сигізмунда II Августа 1572 р.
2. Універсали Стефана Баторія 1578 р.
3. Куруківська угода 1625 р.
4. «Пункти заспокоєння руського народу» 1632 р.
5. «Ординація Війська Запорозького реєстрового» 1638 р.

Методичні рекомендації до вивчення питань теми

Звертаємо увагу здобувачів, що поява козацтва відкрила у вітчизняній історії добу з новим змістом і складом. Вступ до січової громади передбачав взяття козаком на себе зобов'язання служити власному народу, виконувати певні військові обов'язки. Аналіз організації козацького самоврядування і судочинства дає підстави стверджувати, що тут відроджувалась українська державність. Система органів військово-адміністративної влади забезпечувала виконання властивих державі внутрішніх і зовнішніх функцій. Запорозька Січ являла собою військово-політичну організацію, автономне християнсько-демократичне державне утворення, що постало на руїнах княжої держави. Отже, устрій Запорозької Січі ґрунтувався на республікансько-демократичних засадах; існував військовий і територіальний поділи. Як військо вона складалася з куренів, а територіально - поділялася на паланки.

Пам'ятаємо, що курені, яких традиційно було 38, знаходились безпосередньо в самій Січі; курінь представляв собою військовий загін січового козацтва, але разом з тим, курінь – це адміністративно-господарська

організація, що, здобувши за рішенням січової ради певну частину запорізьких угідь, займався там спільним сільськогосподарським виробництвом для власних потреб. Всі курені мали різні назви, що походили від отаманів-засновників (Іванівський, Сергіївський, Брюховецький та ін.) або від назви територій, звідки вийшли козаки, які склали цей курінь (Канівський, Батурицький, Менський та ін.). На чолі куреня - курінний отаман, якого щорічно обирали належні до куреня козаки.

Звертаємо увагу здобувачів, що паланка – це адміністративно-територіальна одиниця; у запорожців під паланкою розумілося передусім територіальне управління; вони були розташовані по всій території Запорозьких Вольностей; на чолі паланки - стояв полковник. Існували також ради (сходки) по куренях і паланках, на яких козаки вирішували власні військово-адміністративні та господарські питання.

Щодо центральних органів влади здобувачам слід назвати наступні: а) загальна військова рада (козацька або січова рада) – це найвищий військовий, адміністративний і судовий орган; право участі в ній мали без винятку всі козаки; б) кіш Запорозької Січі — центральний орган управління в Січі; відав адміністративними, військовими, фінансовими, судовими та іншими справами; в) військова (козацька) старшина, що здійснювала управління військовими, адміністративними, судовими, господарськими і навіть духовними справами всього Війська Запорозького. Слід розкрити склад, повноваження і порядок роботи загальної військової ради, кішу та військової (козацької) старшини.

Також, здобувачам слід звернути увагу на статус і повноваження кошового отамана, який був на чолі Запорозької Січі і уособлював усю вищу владу; військового судді, який був другою особою після кошового отамана і часом заміняв кошового отамана під іменем «наказного кошового отамана»; військового писаря, який відав усіма письмовими справами війська, вів документацію, здійснював облік прибутків та витрат та керував

зовнішньополітичними справами, а також статус інших посадовців з козацької старшини.

Крім того, здобувачам важливо перерахувати і розкрити компетенції представників середньої ланки виконавчої адміністрації – це військові служителі (підписар, булавничий, хорунжий, бунчужний, осавул, військовий довбиш, військовий шафар, військовий кантаржій тощо), яким належала важлива роль в системі військово-адміністративного управління.

Розкриваючи судові органи Запорозької Січі, здобувачам слід звернути увагу на характерні риси судового устрою та судового процесу запорозького товариства. По-перше, судові інстанції Запорозької Січі не було чітко визначено та законодавчо унормовано. По-друге, судові функції на Січі виконували всі представники козацької старшини. По-третє, судова система на Запоріжжі не розрізняла кримінального процесу від цивільного.

Здобувачам слід розкрити чинні на Запоріжжі такі судові установи, як паланковий суд (або суд паланкового полковника) та курінний суд (або суд курінного отамана), а також охарактеризувати судові компетенції військової старшини (військовий суддя, кошовий отаман, суд козацької ради, військовий писар, військовий осавул, військовий довбиш, військовий пушкар).

Стосовно права Запорозької Січі, здобувачам слід пам'ятати, що на Запоріжжі склалася своєрідна правова система, козаки не визнавали дії Статутів та Магдебурзького права, а універсальним джерелом права на Січі було козацьке звичаєве право, яке заперечувало феодальну залежність і стану нерівноправність, регламентувало процедури обрання старшини та здійснення судочинства, правила воєнних дій, порядок землекористування, визначало види злочинів і систему покарань.

Запорозькі «права і вольності» передбачали вільний вступ до козацького стану будь-кого незалежно від станової чи національної приналежності, право участі в органах самоврядування, встановлювали рівність у праві власності на землю й сільськогосподарські угіддя, можливість займатися

промислами й торгівлею. Разом з тим, до характерних рис козацького права можна віднести: суворість; корпоративність; домінуюча роль «публічного права» у порівнянні з «приватним правом»; усна форма вираження правових норм; обрядовість; консерватизм.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

1. Історія держави і права України: підручник. В.М. Іванов. К.: КУП НАНУ, 2013. 892с.
2. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін. ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан. 2018. 616 с.
3. Історія держави та права України. Підручник / За ред. О.М. Бандурки; О.М. Головка, В.А. Греченко, О.А. Гавриленко, І.А. Логвиненко, С.Ю. Обрусна, В.Є. Кириченко та ін. Х.: Майдан, 2018. 640 с.
4. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Бандурки; вступ. слово О.М. Бандурки. 2-ге вид., допов. та змін. Харків: ХНУВС. 2021. 596 с.
5. Історія держави і права України: підручник В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Рум'янцев та ін. ; за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків: Право, 2019. 552 с
6. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум:навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів України напряму підготовки 6.030202 – «Міжнародне право» / О. А. Гавриленко, І. А. Логвиненко, Л. В. Новікова. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 309 с.
7. Єрмолаєв В.М. Історія держави і права України: підручник. Право. 2021. 472 с.
8. Бедрій М. Козацьке право як історичний тип українського звичаєвого права (XVI ст. – 40 рр. XIX ст.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* 2015. Вип. 61. С. 78-86.

9. Кушинська Л. А. Козацьке звичаєве право як чинник самоідентифікації Українців XVII-XVIII століття. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : *Економіка і право*. 2015. Вип. 28. С. 104-111.
10. Ніколаєнко Т. Б. Особливості кримінальної відповідальності козаків і військової старшини за звичаєвим правом Запорозької Січі середини XVI ст. – середини XVII ст. *Право і суспільство*. 2015. № 5.2(2). С. 182-191.
11. Макарчук В. В. "Вольності" або права і свободи українського козацтва у XVI-XVIII ст.: історично-правовий аспект. *Право і суспільство*. 2015. № 6(2). С. 16-20.
12. Макарчук В. В. Правовий статус реєстрового козацтва в соціальній структурі в XVI-XVII ст. в Україні. *Наше право*. 2014. № 4. С. 17-23.
13. Луцький І. М. Християнські основи козацького права. *Університетські наукові записки*. 2011. № 2. С. 40-44.
14. Паньонко І. Злочини та покарання Козацької доби. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2010. Вип. 5. С. 158-163.
15. Худояр Л. В. Джерела права Запорізької Січі. *Правова держава*. 2015. Вип. 26. С. 35-43.

**Тема 5: Державний лад Української гетьманської держави
(друга половина XVII -XVIII ст.)**

Практичне заняття 5

План

1. Суспільний устрій Гетьманщини: правове становище тогочасних верств населення.
2. Державний лад Гетьманщини:
 - 2.1. центральні органи влади; органи місцевої влади;
 - 2.2. органи місцевої влади;
 - 2.3. органи російської колоніальної адміністрації.

3. Судова система та судовий процес в Україні-Гетьманщині.

Опитування за питаннями теми.

Завдання для самостійної роботи

1. Зборівський договір 1649 р.
2. Білоцерківський договір 1651 р.
3. «Гадяцький трактат» І. Виговського 1658 р.
4. Зміст і наслідки Андрусівського перемир'я 1667 р.

Методичні рекомендації до вивчення питань теми

В першу чергу здобувачам слід підкреслити, що у результаті національно-визвольної війни 1648–1654 рр. була створена українська національна держава, яка отримала міжнародне визнання. Приєднання її до Московської держави прирікало Україну на поступове обмеження й ліквідацію її автономії. Співіснування демократичної у своїй основі української козацької держави й абсолютистсько-монархічної Росії було можливе лише як тимчасове об'єднання, як реакція на зовнішньополітичні фактори. Своєрідність державного ладу Гетьманської держави полягала в тому, що тут тісно переплітались демократичні й монархічні начала, в основу системи управління був покладений військово-адміністративний устрій.

Звертаємо увагу здобувачів, що національно-визвольна війна внесла значні зміни в соціальний устрій українського суспільства. Панівну верству населення складала: а) українські феодала – це так звана нова шляхта; вона виникає замість польської еліти і займає панівне становище; б) частина старої шляхти – також входила до цього стану, яка не була остаточно полонізована і підтримала боротьбу українського народу за незалежність; в) «знатне військово товариство», виникнення якого стало яскравим свідченням перемоги елітизму внаслідок соціального відокремлення козацької старшини від основної маси козацтва.

Наступною верствою населення залишалося українське духовенство, як за традицією, поділялося на біле і чорне. Стосовно козацтва зауважимо, що воно лишалося окремим станом суспільства з окремим обсягом правоздатності належних до нього осіб; після перемоги у національно-визвольній війні усі козаки, які служили у війську, вважалися реєстровими, проте зростання впливу козацької верхівки призвело до того, що прості козаки були усунені від участі у радах, втратили право обирати старшину.

Здобувачам необхідно розкрити правове положення окремих категорій козаків: виборні (заможніші, боекдатні), підпомічники, підсусідки. Зникнення потреби у традиційній охороні кордонів, економічні труднощі, відсталість у військовій справі призвели до того, що козаччина в Україні фактично перестала існувати.

Селянство, яке у польську добу було у закріпаченому стані, після перемоги у національно-визвольній війні отримало волю; вони проживали на землях, що належали державі, за що сплачували податки. За правовим становищем вони були майже урівняні з козацтвом. Козаки служили державі військовою службою, селяни – працею; козак, який не в змозі нести військову службу, записувався в стан селян, і навпаки, селянин, який хотів служити, придбавши необхідну амуніцію, легко ставав козаком.

Стосовно міщан здобувачам треба зауважити, що вони були юридично вільними, але політично безправними людьми. Дослідники вважають, що їхнє становище наближено до становища державних селян. У роки національно-визвольній війни більшість міст утратила самоврядування за Магдебурзьким правом і підлягала козацькій адміністрації. Виняток становили великі міста, які мали магістрати та користувалися певними торговими привілеями; також тут обирався війт, який виконував судові функції. На чолі менших міст і містечок були козацькі отамани і ради (ратуші), які підпорядковувались полковій адміністрації. У ратушних містах права міських жителів обмежувалися козацькою адміністрацією, яка визначала для них види та розміри податків та повинностей. Із середини

XVIII ст. спостерігається поживлення міського життя; зростає чисельність магістратських міст; до кінця століття Магдебурзьке право отримали майже всі міста Лівобережжя. Слід вказати на статус таких категорій міщан, як ремісники та купці.

Переходячи до питання щодо органів автономної влади й управління, здобувачам слід зауважити, що Українська гетьманська держава не обіймала територію всіх етнічних українських земель. На заході до її складу не увійшли Галичина, Західна Волинь та Холмщина; на сході – не увійшла Слобожанщина; не увійшли - незаселені тоді землі теперішнього півдня України; проте на півночі Чернігівщини та Стародубщини до її складу були включені деякі етнічні білоруські землі.

Необхідно розкрити правовий статус гетьмана, який стояв на чолі Української держави і якого обирала Генеральна рада; треба пояснити його компетенції у військовій сфері та у законодавчій, виконавчій і судовій гілках влади. Також варто звернути увагу здобувачів на обставини щодо обмеження повноваження гетьманів з боку царського уряду.

Крім посади гетьмана існувала ще посада наказного гетьмана, який тимчасово виконував обов'язки гетьмана у випадках: хвороби гетьмана, відсутності у резиденції, коли посада гетьмана була вакантною, під час проведення військових операцій.

Слід розкрити статус, склад і повноваження Генеральної ради, яка зародилась під час національно-визвольної війни як збори козацького війська для вирішення військових справ, про що свідчить її первинна назва «Військова рада», а також правове положення і компетенції ради генеральної старшини (старшинська рада), яка перебирає на себе функції представницького органу і за відсутності гетьмана старшинська рада перетворювалася на вищий орган управління державою. Не менш важливу роль у системі органів влади відігравала Генеральна військова канцелярія, яка являла собою генеральний уряд.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

1. Історія держави і права України: підручник. В.М. Іванов. К.: КУП НАНУ, 2013. 892с.
2. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін. ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан. 2018. 616 с.
3. Історія держави та права України. Підручник / За ред. О.М. Бандурки; О.М. Головка, В.А. Греченко, О.А. Гавриленко, І.А. Логвиненко, С.Ю. Обрусна, В.Є. Кириченко та ін. Х.: Майдан, 2018. 640 с.
4. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Бандурки; вступ. слово О.М. Бандурки. 2-ге вид., допов. та змін. Харків: ХНУВС. 2021. 596 с.
5. Історія держави і права України: підручник В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Рум'янцев та ін. ; за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків: Право, 2019. 552 с
6. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум:навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів України на пряму підготовки 6.030202 – «Міжнародне право» / О. А. Гавриленко, І. А. Логвиненко, Л. В. Новікова. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 309 с.
7. Історія держави та права України: навч. посібник (у схемах і таблицях) / Д. Є. Забзалюк. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2017. 120 с.
8. Єрмолаєв В.М. Історія держави і права України: підручник. Право. 2021. 472 с.
9. Ухач В. Історія держави і права України: Навчальний посібник (конспекти лекцій). Тернопіль: Вектор. 2011. 378 с.
- 10.Лапшин С. А. Політичні настрої українського суспільства за умов наступу Російської імперії на автономні права України-гетьманщини (30-ті рр. XVIII ст.). *Наукові записки [Вінницького державного*

педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія : *Історія*. 2015. Вип. 23. С. 14-18.

11. Полтавець С. В. Форма державного правління на початковому етапі української національної революції середини XVII ст. (Ще раз про спосіб організації влади за гетьманування Б. Хмельницького. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2012. Вип. 3. С. 370-378.
12. Єрмолаєв В. Богдан Хмельницький про проблеми і перспективи українського державотворення (до 365-річчя Національної революції 1648 р.). *Вісник Академії правових наук України*. 2013. № 1. С. 66–79.
13. Степанков В. Внутрішня і зовнішня політика Петра Дорошенка весною 1671 року. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2011. Вип. 20. С. 631.

**Тема 6: Правова система Української гетьманської держави:
(друга половина XVII -XVIII ст.)**

Практичне заняття 6

План

1. Джерела права України-Гетьманщини:
 - 1.1. козацьке звичаєве право;
 - 1.2. договірні гетьманські статті;
 - 1.3. нормативні акти гетьманської влади.
2. Характеристика окремих галузей законодавства
 - 2.1. цивільне і зобов'язальне право;
 - 2.2. шлюбно-сімейне право;
 - 2.3. кримінальне право і процес.
3. Кодифікація українського права у XVIII ст.
 - 3.1. «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р.;
 - 3.2. «Суд і розправа в правах малоросійських» 1750 р.;

3.3. «Книга Статут і прочіі права малоросійські» 1764 р.;

3.4. Екстракт малоросійських прав 1767 р. і його переробка 1786 р.

4. Судова реформа К.Розумовського 1760-1763

Опитування за питаннями теми.

Завдання для самостійної роботи

1. Березневі статті 1654 р.
2. Переяславські статті 1659 р.
3. Слободищенський трактат 1659 р.
4. Батуринські статті 1663 р.
5. Московські статті 1665 р.
6. Глухівські статті 1669 р.
7. Конотопські статті 1672 р.
8. Переяславські статті 1674 р.
9. Коломацькі статті 1687 р.
10. Решетилівські статті 1709 р.
11. Конституція П. Орлика 1710 р.

Методичні рекомендації до вивчення питань теми

Здобувачам слід звернути увагу, що характерним для України даного періоду є процес створення власної національної системи права. Важливе місце серед джерел права даного періоду належить гетьманським статтям, які були своєрідними конституціями гетьманської держави. Щоправда, вони дедалі більше обмежували саму державність Гетьманщини. Обмежувалась і сфера застосування гетьманського законодавства, яке все більше витіснялося законодавством царського уряду. Спроба власної української кодифікації права не набула завершеності і законодавчого оформлення через утрату Україною державності.

Отже, перш за все звертаємо увагу здобувачів на джерела права України-Гетьманщини. Своєрідність правової системи Гетьманщини полягала в тому,

що в її основі лежало козацьке звичаєве право, яке регулювало широке коло суспільних відносин, військово-адміністративну організацію державності, козацьку систему судочинства, а також певною мірою, земельні відносини серед селянства і козацтва, окремі сторони особистих і майнових відносин у сім'ї, незначні кримінальні і цивільні справи та судовий процес у копних та доменіальних судах. Звичаєве право продовжувало існувати в умовах обмеження державності у XVIII ст., про що свідчить, зокрема, той факт, що його норми враховувались усіма, без винятку, кодифікаціями та законодавством імперії, що розповсюджувалося на територію України.

Слід зауважити, що Гетьманські статті відігравали важливу роль серед джерел права, вони уклалися з нагоди обрання нового гетьмана як своєрідні угоди між гетьманом з козацькою старшиною з одного боку та російським царем чи його представниками, з іншого. Статті називали за місцем укладання або іменем гетьмана, який підписав ці статті; це були правові документи конституційного характеру, які визначали правове становище Гетьманщини у складі Росії. Гетьманські статті регулювали головні питання внутрішнього життя України, визначали обсяг повноважень гетьмана, права і привілеї старшини і козацтва. Вкрай важливим є розглянути зміст, основні принципи положення та значення для державотворчих процесів наступних статей: Березневі статті 1654 р., Переяславські статті 1659 р., Слободищенський трактат 1659 р., Батуринські статті 1663 р., Московські статті 1665 р., Глухівські статті 1669 р., Конотопські статті 1672 р., Переяславські статті 1674 р., Коломацькі статті 1687 р., Решетилівські статті 1709 р., Конституція П. Орлика 1710 р.

Наступним джерелом права України-Гетьманщини були нормативні акти гетьманської влади – це універсали, ордери, інструкції, декрети, грамоти, листи, гетьманські універсали. Вони посідали чільне місце в ієрархії нормативних актів; це були офіційні акти верховної влади Війська Запорозького, що видавалися від імені гетьмана, склалися за прийнятою

тоді формою, підписувалися гетьманом і скріплювалися державною печаткою.

Гетьманські ордери вирішувалися конкретні питання суспільно-політичних відносин, а гетьманські інструкції визначали порядок заснування і діяльності адміністративних органів та судових установ. Декрети, грамоти, листи регулювали переважно адміністративні та цивільні відносини і були як загальнообов'язковими, так і такими, що визначали правове становище окремих станів, установ, господарств, осіб; часто-густо вони використовувалися для того, щоб повідомляти про прийняті гетьманською владою законодавчі акти та встановлювати порядок їх введення в дію.

Звертаємо увагу здобувачів, що акти Генеральної військової канцелярії – мали статус підзаконних актів, спрямованих на реалізацію актів царя і гетьмана; вони видавалися у формі універсалів та указів; за їх допомогою провадилась виконавчо-розпорядча діяльність гетьманського уряду.

Слід звернути увагу здобувачів, що в Україні-Гетьманщині діяли нормативні акти царського уряду, які спеціально приймалися для неї. Окремі російські законодавчі акти, що мали важливе значення, дедалі більше впливали на розвиток суспільних відносин, а протягом XVIII ст. російське законодавство набуває поширення на українських землях, забезпечуючи інтереси панівних верств і самодержавства.

Переходячи до характеристики окремих галузей законодавства, здобувачам слід розуміти, що на той час склалися умови зміцнення феодалських відносин, коли подальший розвиток основних галузей українського права був спрямований на закріплення станових привілеїв нової генерації українського «панства» – козацької старшини.

В цивільно-правовій галузі основна увага приділялася праву власності на землю. За результатами національно-визвольної війни відбувся перерозподіл землі, що належала польським магнатам і шляхті. Гетьманськими універсалами та царськими указами вона надавалась у власність, передусім, козацькій старшині, українській шляхті, монастирям.

Поряд з традиційними способами набуття землеволодінь (спадкування, дарування, купівля, обмін, освоєння пустищ), з'явилися нові: одержання на ранг за службу, пожалування, давність володіння, захоплення.

Поширення товарно-грошових відносин зумовило розвиток зобов'язального права. Зобов'язання впливали з договорів чи заподіяння шкоди. Шлюбно-сімейні відносини регулювалися переважно нормами звичаєвого та церковного права.

Стосовно кримінального права і процесу здобувачам варто підкреслити, що кримінальне право зазнало подальшого руху від приватно-правового до публічно-правового характеру регулювання, а у процесуальному праві не було чіткого поділу на кримінально-процесуальне і цивільно-процесуальне. Однак у XVIII ст. проявляється тенденція застосування обвинувально-змагального процесу при розгляді цивільних справ і слідчого (інквізиційного) при розгляді кримінальних справ.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

1. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін. ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан. 2018. 616 с.
2. Історія держави та права України. Підручник / За ред. О.М. Бандурки; О.М. Головка, В.А. Греченко, О.А. Гавриленко, І.А. Логвиненко, С.Ю. Обрусна, В.Є. Кириченко та ін. Х.: Майдан, 2018. 640 с.
3. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Бандурки; вступ. слово О.М. Бандурки. 2-ге вид., допов. та змін. Харків: ХНУВС. 2021. 596 с.
4. Історія держави і права України: підручник В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Рум'янцев та ін. ; за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків: Право, 2019. 552 с

5. Єрмолаєв В.М. Історія держави і права України: підручник. Право. 2021. 472 с.
6. Ухач В. Історія держави і права України: Навчальний посібник (конспекти лекцій). Тернопіль: Вектор. 2011. 378 с.
7. Остапенко Т. О. "Права, за якими судиться малоросійський народ" 1743 р. – важливий етап систематизації права України-Гетьманщини XVIII ст. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 51. С. 440-446.
8. Макаренко О. В. Магдебурзьке право як основа самоврядування міст Гетьманщини. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2010. № 3. С. 57-59.
9. Сонько Я.В. Договори з Річчю Посполитою у формуванні Української державності: історико-правовий аспект. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том 30 (69) № 5. 2019. С. 30-35.
10. Прус В. З. Березневі статті Б. Хмельницького 1654 року як джерело права лівобережної України першої половини XVIII ст. *Наше право*. 2015. № 2. С. 12-16.
11. Конституція Пилипа Орлика 1710 року. *Політичні інститути та процеси*. 2016. Вип. 1. С. 140-145.
12. Зінченко О. В. Конституція Пилипа Орлика 1710 р. і польська конституція 1791 р.: порівняльний аналіз. *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого" . Серія : Політологія*. 2016. № 2. С. 59-68.
13. Лапенко С. К. Конституція Пилипа Орлика: Історія створення та місце в українському конституційному процесі. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. "Історія та географія"*. 2013. Вип. 47. С. 5-9.
14. Мельник М. О. Судова реформа гетьмана К. Розумовського наприкінці XVIII ст. *Сіверщина в історії України*. 2014. Вип. 7. С. 137-139.

Тема 7: Суспільно-політичний устрій і право на

українських землях у складі імперій

Практичне заняття 7

План

1. Суспільні відносини: правова характеристика.
2. Зміни в державному ладі українських земель у складі Російської імперії в др. пол. ХІХ-на поч. ХХст.
 - 2.1. центральні органи влади;
 - 2.2. місцеві органи управління.
3. Джерела та основні риси права:
 - 3.2. цивільне право і процес;
 - 3.3. сімейні правовідносини і спадкове право;
 - 3.5. кримінальне право і процес;
4. Державний лад та адміністративний устрій українських земель у складі Австро -Угорщини:
 - 4.1. центральні органи влади;
 - 4.2. місцеве управління.
5. Судова система та правоохоронні органи.
6. Суспільний лад.
7. Правова система на західноукраїнських землях:
 - 7.1. цивільне право;
 - 7.2. кримінальне право

Опитування за питаннями теми.

Поточне тестування за змістовим модулем 1 (за 30 хвилин до кінця пари).

На практичному занятті 7 проводиться контрольна робота за змістовим модулем 1 у формі тестових завдань. Тестові завдання для контрольної роботи складаються з 25 питань і відповідають змісту навчального матеріалу змістовного модуля 1. За кожну правильну відповідь на одне тестове завдання здобувач отримує 0,2 бали.

Завдання для самостійної роботи

1. Буржуазні реформи другої половини XIX ст. в Росії та їх реалізація в Україні.
2. Судова реформа в Росії 1864 року та її реалізація в Україні.
3. Характеристика кримінальних кодексів Терезіана 1768 р., Йосифіна 1787 р., Францишкана 1803 р.

Методичні рекомендації до вивчення питань теми

Розглядаючи питання щодо суспільно-політичного устрою і права на українських землях у складі імперій, здобувачам слід звернути увагу, що у XIX – на початку XX ст. державний лад і право на українських землях визначалися спільними для Росії й Австро-Угорщини процесами, центральний зміст яких полягав у кризі феодално-кріпосницьких відносин і проведенні буржуазних реформ. Відбулися суттєві зміни в суспільно-політичному ладі України, перш за все у правовому становищі селян. Було ліквідовано їх залежність від поміщиків, формально вони отримали особисті й соціально-економічні права. В умовах розвитку промисловості поява буржуазії та найманих працівників – пролетарів привели до зміни в соціальній структурі міст. На українських землях у складі Російської імперії унаслідок реформ 60–70-х років створювалися земські й міські органи місцевого самоврядування, запроваджувалася нова судова система і буржуазно-демократичні принципи судочинства. Однак ці зміни відбувалися із суттєвими обмеженнями й певним зволіканням, особливо на Правобережжі. Подібні процеси були характерними й на західноукраїнських землях.

Здобувачам слід звернути увагу, що посилювалися буржуазні тенденції у розвитку правової системи. Нові кодифікації поповнили джерельну базу чинного на Україні права. Розвиток капіталістичних відносин зумовив появу фабрично-заводського та адміністративно-поліцейського законодавства.

Аналогічно в Австро-Угорщині було створено нові кодекси, апробація яких відбувалася на західноукраїнських землях.

Револьюційні події у Росії 1905–1907 рр., перша світова війна помітно вплинули на розвиток державно-правових інститутів. Царизм був змушений дещо змінити форму правління, проголосити, щоправда, обмежені, права й свободи. Однак це не змогло врятувати імперію від глибокої револьюційної кризи.

Царський уряд і уряд Австро-Угорщини ігнорували прагнення народу України до самовизначення та національного відродження. Але ідеї української державності знайшли подальший розвиток у національно-культурному русі, діяльності українських політичних партій.

Отже, перш за все слід розкрити суспільний устрій на українських землях у складі Російської імперії, звертаючи увагу на склад і особливості правового статусу панівної верхівки українського суспільства, міського населення, робітничого класу та селян.

Далі здобувачам слід охарактеризувати центральні органи влади на українських землях (імператор, Державна рада, Імператорська канцелярія, Кабінет Міністрів, Сенат, Синод), враховуючи, що важлива роль у системі центрального управління українськими землями належала міністерству внутрішніх справ і галузевим міністерствам, що мали органи в системі місцевого управління.

Місьцеве управління відповідало адміністративно-територіальному поділу; місьцеве управління очолювали: в кожному генерал-губернаторстві - генерал-губернатори, а в кожній губернії – губернатори. В їх руках була зосереджено вища місцева адміністративна, поліцейська, наглядова, а до проведення судової реформи 1864 р. ще і судова влада. Необхідно розкрити систему губернського, повітового та волосного апаратів управління.

Стосовно органів місцевого (селянського) самоврядування здобувачам варто звернути увагу на інститут мирових посередників, який створено під час реформи з метою координації стосунків між селянами і поміщиками. В

подальшому ці функції виконували «із селянських справ присутствія». У 1889 р. на зміну цим установам прийшов інститут земських начальників, які отримали широкі адміністративно-судові повноваження щодо селян (затверджували рішення селянських установ, призначали покарання селянам тощо).

Щодо джерел права зазначимо, що на більшості українських земель, що перебували у складі Російської імперії, до 40-х р XIX ст. продовжувало діяти місцеве право, зберігали чинність Литовські статuti і збірники Магдебурзького права. Російське законодавство в цей період застосовувалось лише на території Слобідсько-Української губернії. Політика царизму була спрямована на централізацію і уніфікацію державного управління і передбачала поширення на українські території російської правової системи при використанні окремих місцевих особливостей; для цього була використана кодифікація права, здійснена у I половині XIX ст. Необхідно дати коротку характеристику основних положень цивільного права і процесу, сімейного і спадкового права, кримінального права і процесу.

Переходячи до державного ладу та адміністративного устрою українських земель у складі Австро – Угорщини, здобувачам необхідно розкрити склад і повноваження загальноімперських органів (монарх, парламент, уряд) та особливості спільних органів, зокрема три спільні міністерства – закордонних справ, військове і фінансове.

Здобувачам слід дати характеристику органам місцевого управління, розкрити їх статус, об'єм повноважень та принципи взаємодії з центральними органами влади. Особливої уваги заслуговують питання щодо системи і принципів роботи судової гілки влади, особливо у порівнянні їх стану на українських землях у складі двох імперій.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

1. Історія держави і права України: підручник. В.М. Іванов. К.: КУП НАНУ, 2013. 892с.

2. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін. ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан. 2018. 616 с.
3. Історія держави та права України. Підручник / За ред. О.М. Бандурки; О.М. Головка, В.А. Греченко, О.А. Гавриленко, І.А. Логвиненко, С.Ю. Обрусна, В.Є. Кириченко та ін. Х.: Майдан, 2018. 640 с.
4. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Бандурки; вступ. слово О.М. Бандурки. 2-ге вид., допов. та змін. Харків: ХНУВС. 2021. 596 с.
5. Історія держави і права України: підручник В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Рум'янцев та ін. ; за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків: Право, 2019. 552 с
6. Єрмолаєв В.М. Історія держави і права України: підручник. Право. 2021. 472 с.
7. Кравченко В. Я. Андрусівський мир і його наслідки для державності України. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. "Історія та географія"*. 2012. Вип. 46. С. 8-10.
8. Богатчук С. С. Аграрна реформа 1861 р. та її наслідки для економічного розвитку України. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2018. № 4. С. 129-138.
9. Ткаченко О. О. Роль Земської реформи 1864 року в формуванні селянського самоврядування на Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2010. № 3. С. 99-102.
10. Кутузов Р. В. Управлінські реформи першої половини ХІХ століття у науковій творчості та державній діяльності М. А. Балудянського. *Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка*. 2014. Т. 19, Вип. 3(1). С. 22-26.

11. Левчук І. Причини та передумови проведення реформи пенітенціарної системи у Російській імперії в другій половині ХІХ століття. *Юридична Україна*. 2015. № 10-12. С. 31-34.
12. Кіселичник В. Адміністративні реформи в Галичині у другій половині ХІХ століття та їх значення для сучасної України. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 1. С. 3-8.
13. Мисак Н. Українська інтелігенція в Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття: до питання взаємовідносин із владою. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2013. Вип. 23. С. 493-509.
14. Захарчук А. С. Формування правової культури українського населення Галичини (середина ХІХ – початок ХХ століть). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 11. С. 115-121.

Змістовий модуль 2.

Державно-правовий розвиток України в добу відродження національної державності, радянський період та за часів незалежності

Тема 8: Державний лад і право періоду Центральної Ради

Практичне заняття 8

План

1. Державотворча діяльність «першої» Української Народної Республіки:
 - 1.1. владні установи УНР;
 - 1.2. місцева влада і місцеве самоврядування;
 - 1.3. судоустрій та правоохоронні органи.
2. Законодавча діяльність Української Центральної Ради (УЦР):

- 2.1. Державно-правові аспекти Універсалів УЦР;
- 2.2. характеристика окремих галузей законодавства.

Опитування за питаннями теми

Завдання для самостійної роботи

1. Проголошення Української Народної Республіки. Третій Універсал Української Центральної Ради.
2. Конституція УНР 1918 р. Зміст і значення.
3. Зміст і значення Закону «Про громадянство УНР» 1918 р.
4. Берестейська мирна угода (1918 р.) та її значення для України.

Методичні рекомендації до вивчення питань теми

Здобувачам слід звернути увагу, що виникнення Центральної Ради знаменувало початок нового етапу українського державотворення. Розпочавши свою діяльність як «представницький орган всієї української людності», вона перетворилася на найвищий законодавчий орган, центр політичного і державного життя України. Головним здобутком української революції на першому її етапі стало проголошення Української Народної Республіки, державний статус якої з «автономної частини майбутньої федеративної Росії» протягом листопада 1918 р. – січня 1919 р. піднісся до «самостійної, ні від кого незалежної, вільної суверенної держави українського народу».

Характерними для процесу державного будівництва були широка національна демократія й гуманізм. Проте в розбудові УНР виявилися помилки й непослідовність, зокрема, що стосується реформування системи державного управління і місцевого самоврядування, формування національних збройних сил, створення власних судових і правоохоронних органів.

Процес державного будівництва відбувався переважно правовим шляхом, супроводжувався прийняттям Центральною Радою універсалів та законів, якими визначалися головні напрями розвитку української демократії.

Отже, здобувачам перш за все слід розкрити склад і повноваження Центральної Ради, робота якої мала проводитися через її Загальні Збори та Комітет ради. Звертаємо увагу, що провідними рисами діяльності Центральної Ради були: парламентаризм, рівноправність, демократизм, прагнення поєднати соціальні питання з національними.

Центральна Рада видавала нормативно-правові акти у формі законів, універсалів, постанов, ухвал, рішень. За формою правління Україна в перший період революції була демократичною республікою, хоча й перебувала у складі Російської імперії.

Генеральний секретаріат є першим українським урядом, який створено згідно з Першим Універсалом і з утворенням якого покладено початок розмежування законодавчої і виконавчої влад. Важливо зазначити, що в документах того періоду він характеризувався як: виконавчий комітет ЦР (Декларація Генерального секретаріату від 10.07.1917); орган, відповідальний перед Центральною Радою (II Універсал); "правительство" (III Універсал); Рада Народних Міністрів (IV Універсал). Необхідно розкрити склад і повноваження Генерального секретаріату, а також визначити взаємини між Генеральним секретаріатом і Малою радою на підставі Статуту Генерального секретаріату.

Стосовно органів місцевої влади і місцевого самоврядування здобувачам слід зазначити, що I Універсал зберігав існуючу систему органів місцевої влади; відомо, що більшовики були прихильниками злому попередньої державної системи, а Центральна Рада, навпаки, намагалася пристосувати її до потреб національно-державного будівництва. Перебудова місцевих органів, за задумом керівників Центральної Ради, мала пройти етапи: українізація місцевих органів, їх переорієнтація на нову владу; перебудова місцевої і загальної влади в напрямку зміцнення зв'язку з Центральною

Радою; розвиток місцевого самоврядування та розширення компетенції його органів. Важливо вказати, що керівництво системою органів самоврядування здійснювало Генеральне секретарство, зокрема департамент місцевого самоврядування Міністерства внутрішніх справ, що зводило нанівець ідею самоврядування, адже централізація і місцеве самоврядування несумісні явища.

Щодо судової влади здобувачам слід вказати на судові органи і їх юрисдикцію, але варто підкреслити, що судова реформа, не дивлячись на всі зусилля Центральної Ради, не була проведена до кінця; ті судові органи, що існували, здебільшого діяли незадовільно; бракувало кваліфікованих, патріотично налаштованих кадрів, оскільки їх переважна більшість була росіянами або русифікованими українцями, які вороже ставились до української влади і не бажали працювати з нею. В цілому, як центральні, так і місцеві органи влади періоду «першої» УНР перебували в стадії зародження і становлення, їхньому розвитку завадили як внутрішні так і зовнішні чинники.

Розкриваючи питання законодавчої діяльності Центральної Ради, здобувачам слід вказати, що перший (дожовтневий) період діяльності Центральної Ради мав декларативний характер, про що свідчив зміст перших двох універсалів (формували підвалини української державності), декларацій і інструкцій (містили плани законопроектних робіт); другий період (після жовтневих подій у Росії) - тут виникає нагальна необхідність власного законотворення; це третій і четвертий універсали, а також інші закони. 25.11.1917 р. Мала рада прийняла Закон «Про правонаступництво», який започаткував процес формування правової системи. Згідно з ним, усі російські закони, прийняті до 27.10., залишалися чинними, а Центральна Рада мала право приймати нові закони, інші нормативні акти чи скасовувати старі від імені УНР.

Звертаємо увагу здобувачів, що нормами конституційного права врегулювались важливі питання державного ладу та територіального устрою,

громадянства, міжнаціональних відносин, державної символіки. Україна вперше проголошувалась незалежною, демократичною, парламентською державою, з поділом влади на законодавчу, виконавчу й судову. Громадянам надавались широкі права і свободи, була скасована смертна кара. Кожній нації, що мешкала на території України, гарантувалось право на національну автономію. Важливе місце посідали закони соціально-економічного спрямування. Було розпочато широкі соціальні реформи. Для українського законодавства даного періоду, є притаманною гуманістична спрямованість розвитку як державного, адміністративного, цивільного, трудового, так і судового й кримінального права.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

1. Історія держави і права України: підручник. В.М. Іванов. К.: КУП НАНУ, 2013. 892с.
2. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін. ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан. 2018. 616 с.
3. Історія держави та права України. Підручник / За ред. О.М. Бандурки; О.М. Головка, В.А. Греченко, О.А. Гавриленко, І.А. Логвиненко, С.Ю. Обрусна, В.Є. Кириченко та ін. Х.: Майдан, 2018. 640 с.
4. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Бандурки; вступ. слово О.М. Бандурки. 2-ге вид., допов. та змін. Харків: ХНУВС. 2021. 596 с.
5. Історія держави і права України: підручник В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Рум'янцев та ін. ; за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків: Право, 2019. 552 с
6. Єрмолаєв В.М. Історія держави і права України: підручник. Право. 2021. 472 с.

7. Сусликов В. Є. Контент-аналіз основних законодавчих актів Української Центральної Ради. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 3. С. 46-54.
8. Берестовий А. І. Аграрне законодавство Центральної Ради: вплив політичного чинника. *Український селянин*. 2018. Вип. 19. С. 8-14.
9. Житков О. Соціально-правовий аналіз земельного законодавства Центральної Ради в новітній українській історіографії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2015. Вип. 3. С. 11-16.
10. Добрянська І. В. Формування і розвиток законодавства про працю в Україні доби Української Центральної Ради. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право*. 2015. Вип. 27. С. 170-175.
11. Корнієнко О. О. Практика застосування законодавства про соціальне забезпечення урядом Української Центральної Ради. *Правничий вісник Університету "КРОК"*. 2017. Вип. 26. С. 82-86.
12. Резнік О. І. Історико-правовий аналіз українського законодавства у період правління Центральної Ради. *Митна справа*. 2014. № 3(2). С. 336-340.
13. Шевчук Л. С. Характерні особливості законотворчого процесу Української Центральної Ради. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2010. Вип. 25. С. 34-39.
14. Сеньків М. В. Акт злуки УНР і ЗУНР - знакова подія української історії. *Історичні студії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2013. Вип. 9-10. С. 65-70.

Тема 9: Державний устрій і право доби Гетьманату

Практичне заняття 9

План

1. Державний устрій Української держави (доба Гетьманату):
 - 1.1. центральні та місцеві органи влади;
 - 1.2. судова та правоохоронна система.
2. Законодавча діяльність Гетьманату:
 - 2.1. законодавча процедура;
 - 2.2. конституційне, цивільне, кримінальне законодавство.

Опитування за питаннями теми.

Завдання для самостійної роботи

1. Українська держава гетьмана П. Скоропадського.
2. Закони про тимчасовий державний устрій 1918 р.
3. Зовнішньополітична діяльність Гетьманату.
4. Адвокатура і нотаріат в період Гетьманату.

Методичні рекомендації до вивчення питань теми

Здобувачам слід звернути увагу, що Гетьманат, який проіснував менше восьми місяців, спочатку зміг здобути собі підтримку завдяки обіцянкам відтворити правопорядок. Залучивши представників соціально-економічної верхівки, чиновництва та військових, він спромігся розпочати створення центральних і місцевих органів управління, судової системи, правоохоронних органів та збройних сил. Було відновлено приватну власність на землю, створено умови для відродження козацтва, як соціальної опори гетьманату, зроблено перші кроки на шляху до розвитку національної освіти, науки і культури. Але реальна влада в Україні значною мірою залежала від німецько-австрійського окупаційного командування, що не додавало популярності гетьманському режиму. Помилкою була спроба відновити стабільність шляхом повернення дореволюційного соціально-економічного устрою, насамперед на селі. Позитивним є прагнення законодавчого врегулювання суспільного життя.

Зауважимо, що в історико-правовій літературі існують різні точки зору на природу гетьманської влади. Дехто із учених вважає, що із заснуванням Гетьманату в Україні відбувся перехід до президентської республіки, а дехто з дослідників говорить про повернення до монархічної форми правління. Дійсно, титул «Гетьман» асоціюється з квазімонархічними традиціями, пов'язаними з козацькими гетьманами. Фактично ж «до обрання Сейму» встановлювався тимчасовий диктаторський режим.

Звертаємо увагу здобувачів, що центральними органами влади були: Гетьман; Рада Міністрів; Державна Генеральна Канцелярія на чолі з Генеральним Секретарем; Мала Рада Міністрів. Необхідно розкрити склад, повноваження та принципи взаємодії цих органів між собою.

Характерним для періоду гетьманату є розвиток інституту державної служби; в основу вимог до держслужбовців були покладені не їхні політичні уподобання, а професійні ознаки. За «Грамотою до всього українського народу» всі урядовці, окрім міністрів Центральної Ради і їх заступників, були залишені на посадах. Законом «Про порядок призначення на державну службу», всі, хто перебували чи поступали на державну службу мали приносити «урочисту обітницю» на вірність Українській державі.

До здобутків Української держави слід віднести успіхи у зовнішньополітичній сфері. Якщо Центральна Рада мала дипломатичні стосунки лише з Німеччиною, Австро-Угорщиною та Туреччиною, то Гетьманат обмінявся посольствами з 12 державами. Під тиском німців навіть Радянська Росія визнала Українську державу. За короткий термін була створена власна дипломатична служба.

Щодо місцевого управління здобувачам слід зазначити, що формування органів місцевого управління відбувалося в ситуації гострого протистояння з боку місцевих організацій політичних партій, більшість яких була соціалістичного спрямування. До того ж Гетьман, розпустивши органи місцевого управління і комісарів Центральної Ради, поновив діючий ще за

царату адміністративно-територіальний поділ. Необхідно розкрити особливості та принципи діяльності місцевого самоврядування.

Особливої уваги здобувачів потребує питання щодо судових та правоохоронних органів Гетьманату. Реформування судової системи розпочалося з вищої судової інстанції – Генерального Суду, на який покладалося оголошення всіх законів та наказів уряду. Призначення Генеральних суддів відтепер мало здійснюватися Гетьманом. Керівництво судочинством покладено на Міністерство юстиції, компетенції якого було розширено. Так, міністр юстиції отримав право призначати і звільняти з посад мирових суддів і голів з'їздів мирових суддів. Суди при розгляді справ керувалися кримінальним, кримінально-процесуальним законодавством Російської Імперії, вносячи зміни відповідно до нових умов у склад злочинів і призначення міри покарання. Значення військових судів зростало з тим, як Гетьман посилював репресії.

Крім того, здобувачам слід зауважити, що організувалася українська прокуратура, поновлювалася діяльність адвокатури, а у системі правоохоронних органів створено Державну варту, на яку покладалися охоронні, розвідувальні, контррозвідувальні, наглядові, силові і карні функції.

Про інтенсивність законодавчої діяльності гетьманського уряду свідчить той факт, що менш ніж за вісім місяців його існування було видано близько 300 законів. Деякі попередні законодавчі акти Гетьманом були скасовані як такі, що суперечили соціально-політичним і економічним засадам Української держави. Разом з тим, вибірково застосовувались правові акти Центральної Ради і Російської Імперії.

Варто підкреслити, що каральна спрямованість законодавства Гетьманату – це характерна її ознака. Народні маси позбавлялися політичних прав і свобод; жорстко придушувалися будь-які прояви невдоволення чи опозиції, що спричинило активізацію повстанського руху.

Стосовно законодавства у військовій сфері слід зазначити, що передбачалося створити українську армію чисельністю близько 300 тис., однак процес військового будівництва гальмувало командування окупаційних військ, яке боялося створення в Україні власної великої військової сили. Законодавство Української держави в цілому спрямовувалося на захист права приватної власності, проте законодавче забезпечення культури і освіти – це незаперечний успіх гетьманського уряду.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

1. Історія держави і права України: підручник. В.М. Іванов. К.: КУП НАНУ, 2013. 892с.
2. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін. ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан. 2018. 616 с.
3. Історія держави та права України. Підручник / За ред. О.М. Бандурки; О.М. Головка, В.А. Греченко, О.А. Гавриленко, І.А. Логвиненко, С.Ю. Обрусна, В.Є. Кириченко та ін. Х.: Майдан, 2018. 640 с.
4. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Бандурки; вступ. слово О.М. Бандурки. 2-ге вид., допов. та змін. Харків: ХНУВС. 2021. 596 с.
5. Історія держави і права України: підручник В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Рум'янцев та ін. ; за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків: Право, 2019. 552 с
6. Єрмолаєв В.М. Історія держави і права України: підручник. Право. 2021. 472 с.
7. Гай-Нижник П.П. Український консерватизм і Гетьманський рух у ХХ ст.: нариси історії становлення та розвитку. *Гілея*. 2011. №43 (1). С.15–38.

8. Калашник М.В. 3 уроків охоронної концепції гетьмана Скоропадського. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 17-20.
9. Потапова О. Православні братства періоду Української держави гетьмана П. Скоропадського. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 6 : Історичні науки*. 2012. Вип. 9. С. 214-218.
10. Проданюк Ф. Національно-культурна політика гетьмана П. Скоропадського. *Українознавчий альманах*. 2011. Вип. 5. С. 138-140.
11. Барановська Н. М. Підвалини військової політики гетьмана Павла Скоропадського. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Держава та армія*. 2014. № 784. С. 90-97.
12. Редько О. М. Грамота Гетьмана усієї України Павла Скоропадського від 3 серпня 1918 р. *Архіви України*. 2016. № 2. С. 149-157.
13. Кравчук М. В. Особливості міжнародних відносин за гетьмана П. Скоропадського. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 3. С. 12-18.
14. Рум'янцев В. О. Українська держава гетьмана Павла Скоропадського: ідеали та реалії державотворення. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 152. С. 19-35.

Тема 10: Державний лад і право часів Директорії

Практичне заняття 10

План

1. Державне будівництво «другої» Української Народної Республіки:
 - 1.1. центральні органи влади;
 - 1.2. місцеве управління;
 - 1.3. судова система.
2. Законодавча діяльність Директорії УНР:
 - 2.1. конституційне право;

2.2. кримінальне право і процес.

Опитування за питаннями теми.

Завдання для самостійної роботи

1. Зміст і значення Закону «Про форму влади на Україні» 1919 р.
2. Військове законодавство.
3. Цивільне законодавство.

Методичні рекомендації до вивчення питань теми

Здобувачам слід звернути увагу, що у 1917–1920 рр. відбувалась боротьба за українську національну державність. Директорія, яка прийшла до влади шляхом народного повстання, в умовах конфронтації політичних сил прагнула розробити компромісну програму дій. Тривалі коливання лідерів Директорії між соціалістичними і загальнодемократичними гаслами завершилися перевагою «антирадянської» орієнтації. Характерним в цей період було тяжіння Української держави до президентської республіки.

Перш за все, здобувачам слід підкреслити, що повноваження Директорії були широкими, але тимчасовими. Її члени мали організувати повстання проти режиму гетьмана, а після його повалення скласти свої повноваження перед загальним представницьким органом.

Директорія відмінила «всі закони й постанови гетьманського уряду, спрямовані проти інтересів трудящих класів і шкідливих для всього громадянства»; відновлювалися демократичні свободи, національно-персональна автономія, поновлювався 8-год робочий день тощо; визначалися напрями внутрішньої і зовнішньої політики, соціальних реформ, боротьби із спекуляцією, організації робітничого контролю, повернення селянам зібраних поміщиками контрибуцій; було ухвалено ряд законів, зокрема, закон про передачу селянам усієї поміщицької землі без викупу.

Здобувачам слід розкрити зміст і значення Закону «Про форму влади на Україні», а також зміст Універсалу до українського народу, з яким Конгрес звернувся до українського народу.

Отже, щодо центральних органів влади, здобувачам слід вказати, що центральна державна влада (законодавча, виконавча, судова, військова) зосереджувалися в руках Директорії, склад якої необхідно розкрити. Жодного документа, який би визначав її правовий статус, так і не було прийнято. За сучасними критеріями (думки в історико-правовій науці розходяться) Директорію можна назвати революційним органом з диктаторськими повноваженнями; колегіальною хунтою наділеною диктаторськими повноваженнями. Власне, влада Директорії суттєво послаблювалась відсутністю чіткої моделі державотворення; на цю роль тоді претендували три форми суспільної організації: парламентська республіка; республіка Рад; військова диктатура. Директорія призначила виконавчо-розпорядчу владу - Раду Народних Міністрів у складі 18 осіб, на яку покладалися законодавчі повноваження і чіткого розмежування повноважень між Радою Міністрів і Директорією не було. Вирішити проблему уконституювання даної форми української державності, Директорія прагнула створенням постійно діючого парламенту. Першою спробою створення пропарламенту став обраний за принципом державного представництва Конгрес трудового народу, який ухвалив «Акт злуки» УНР і ЗУНР, прийняв Закон «Про форму української влади» (не був розвинений у конституційний акт) та прийняв документ - «Універсал Трудового конгресу», який передбачав створення при Директорії низки депутатських комісій, кожна з яких мала контролювати діяльність одного або кількох міністрів.

Звертаємо увагу здобувачів, що законами 1920 р. передбачалося створення президентсько-парламентської республіки з Президентом (Голова Держави); Державною Народною Радою; Сеймом (парламент), проте, бути реалізованими на практиці їм не судилося.

Місцеве управління після провалу експериментів з «трудовими радами» на законодавчому рівні не було визначено і здійснювалося за зразком Першої Української Народної Республіки; керівництво місцевими органами влади було покладено на Міністерство Внутрішніх Справ; реальна влада на місцях належала волосним, повітовим, губернським комісарам та отаманам, які призначались Директорією; скасовувалися цензи у самоврядуванні; відновлювалась діяльність дореволюційних органів та рад робітничих і селянських депутатів, домових комітетів.

Варто звернути увагу здобувачів, що створюючи власну правову систему, Директорія змушена була визначитися щодо попереднього та «паралельного» (радянського) законодавства; на території України було анульовано чинність законів і декретів Українського Радянського і Російського Радянського урядів і поновлено чинність законів УНР, але реально Директорія діяла шляхом часткового поновлення законодавства УНР. Ціла низка законів УНР, які Директорія вважала надто «лівими», в т.ч. Конституція УНР, поновлені не були. Разом з тим, не було скасоване в повному обсязі законодавство Гетьманату, проти якого власне виступила Директорія; не припинялась чинність і дореволюційного законодавства, якщо воно не суперечило новим українським законам.

Розкриваючи основні засади цивільного, трудового та кримінального права, здобувачам слід розуміти, що законодавство Директорії створювалося в режимі «швидкого реагування». Пріоритети законотворчості визначалися ускладненою ситуацією в країні. Саме цими обставинами пояснюється велика кількість законів, спрямованих на забезпечення виконання військової повинності. Також багато було законів, спрямованих на забезпечення виконання хлібної та інших повинностей та вирішення низки поточних проблем.

Умови воєнного стану відбилися на кримінальному процесі. Військово-польові суди розглядали справи без попереднього слідства, вироки оскарженню не підлягали і виконувались негайно. За такою ж скороченою

процедурою діяли і надзвичайні військові суди, їхні вироки не підлягали оскарженню, виконувалися негайно. Засудженим до страти надавалося право протягом 6 годин звернутися до Директорії, а в діючій армії – до Головного Отамана з проханням про помилування або пом'якшення кари. З літа 1919 р. через ряд селянські заворушень Директорія вдавалася до беззаконня і репресій, визначаючи жорстокі покарання не на основі права, а керуючись революційною свідомістю.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

1. Історія держави і права України: підручник. В.М. Іванов. К.: КУП НАНУ, 2013. 892с.
2. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін. ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан. 2018. 616 с.
3. Історія держави та права України. Підручник / За ред. О.М. Бандурки; О.М. Головка, В.А. Греченко, О.А. Гавриленко, І.А. Логвиненко, С.Ю. Обрусна, В.Є. Кириченко та ін. Х.: Майдан, 2018. 640 с.
4. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Бандурки; вступ. слово О.М. Бандурки. 2-ге вид., допов. та змін. Харків: ХНУВС. 2021. 596 с.
5. Історія держави і права України: підручник В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Рум'янцев та ін. ; за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків: Право, 2019. 552 с
6. Єрмолаєв В.М. Історія держави і права України: підручник. Право. 2021. 472 с.
7. Воронін В. М. Діяльність Української Держави гетьмана Павла Скоропадського та Директорії УНР щодо створення державної нагородної системи. *Архіви України*. 2013. № 2. С. 48-60.

8. Яблонський В. М. Міжеміграційний рік: Директорія та уряд УНР у 1920 році. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія : Історична.* 2018. Вип. 14. С. 223-228.
9. Синенко О. Директорія та єврейське питання. *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія : Історичні науки.* 2012. Вип. 15. С. 121-126.
10. Ромащенко В. Головні засади військової політики директорії УНР (1918–1920 рр.). *Збірник наукових праць [Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини].* 2011. Вип. 2. С. 296-302.
11. Устименко В. Етнополітичний фактор в політиці Директорії УНР. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років.* 2010. Вип. 5. С. 207-256.
12. Зінько Ю. А. Стопчак М. В. Утворення і діяльність Директорії Української народної республіки (1918 – 1920 рр.): історіографічний нарис: монографія. - Вінниця: І. Балюк, 2010. - 812 с. *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія : Історія.* 2010. Вип. 18. С. 404-405.
13. Лук'янець К. Ю. В. Винниченко — політичний діяч доби Української революції (за матеріалами колекції листівок відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ). *Українська біографістика.* 2018. Вип. 16. С. 177–192.
14. Турченко Ф. Г. Микола Міхновський VS Михайло Грушевський та Володимир Винниченко (доба Центральної Ради: березень 1917 – січень 1918 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету.* 2013. Вип. 36. С. 109-121.

Тема 11: Західноукраїнська Народна республіка та її право

Практичне заняття 11

План

1. Проголошення ЗУНР.
2. Державний устрій ЗУНР:
 - 2.1. вищі органи державної влади;
 - 2.2. місцеві органи управління;
 - 2.3. судова та правоохоронна система.
3. Система законодавства ЗУНР

Опитування за питаннями теми

Завдання для самостійної роботи

1. Утворення Західноукраїнської Народної Республіки.
2. Акт злуки ЗУНР та УНР і його історичне значення.
3. Конституція Західноукраїнської Народної Республіки.
4. Ризький мирний договір (1921 р.) та його наслідки для України.

Методичні рекомендації до вивчення питань теми

Здобувачам слід звернути увагу, що помітний слід у процесі розвитку української державності залишила Західноукраїнська Народна Республіка. Видатною подією стало урочисте проголошення 22 січня 1919 р. Акту злуки УНР і ЗУНР. До незаперечних здобутків ЗУНР слід віднести створення дійової системи органів влади й управління, боєздатної армії. В умовах громадянської війни та іноземної інтервенції право майже усіх режимів, що існували на той час, характеризувалося суперечливим поєднанням демократичних цінностей з потягом до авторитаризму гуманістичних ідеалів з узаконенням репресій проти політичних супротивників.

Перш за все, здобувачам слід розкрити державний лад ЗУНР. Отже, вищим органом влади ЗУНР була Українська Національна Рада. Відповідно до закону від 15.11.1918 р. її склад поповнився делегатами з усіх повітів та великих міст; вибори цих делегатів пройшли з 22 по 26 листопада.

Наступний орган – це Президія Української Національної Ради, яка була створена в січні 1919 р. і в яку входили Президент (голова ради) і чотири його заступники.

Виділ Української Національної Ради - ще один орган ЗУНР, у склад якого входили Президент та дев'ять членів. Варто звернути увагу на посаду – диктатор. В результаті різкої зміни воєнно-політичної ситуації виділ Української Національної Ради та Державний Секретаріат ухвалили закон від 9.06.1919 р. про передання всієї повноти військової і цивільної влади (без законодавчих і судових функцій) диктаторові Є. Петрушевичу. Для виконання диктаторських функцій Є. Петрушевич утворив Колегію уповноважених, яка в практичній діяльності керувалася виключно його вказівками.

Також здобувачам слід вказати на Уряд ЗУНР – це Державний секретаріат, розкрити його склад та повноваження.

Місцевими органами влади і управління стали обрані населенням у листопаді 1918 р. громадські і міські комісари, містечкові, сільські, повітові «прибічні» і національні ради. Органи самоврядування функціонували за старим австрійським зразком, хоча й були скасовані привілеї шляхти та всілякі цензи.

Важливе значення мав Закон «Про адміністрацію Західноукраїнської Народної Республіки» від 16.11.1918, який регламентував порядок утворення, склад та функції місцевих органів влади та управління. Пізніше було Розпорядження секретарства внутрішніх справ від 03.1919 р., яким встановлювався перелік вимог до службовців державного апарату.

Стосовно правоохоронних органів здобувачам слід підкреслити, що правоохоронні органи ЗУНР почали створюватись вже на початку листопада 1918 р. Під час виборів місцевих органів влади і управління населення обирало так звану «народну міліцію», що діяла на громадських засадах. Поряд з цим, за рішенням Української Національної Ради, розпочалося створення корпусу української державної жандармерії.

Розкриваючи питання щодо судової системи, здобувачам слід звернути увагу на Закон «Про тимчасову організацію судів і судової влади» від 21.11.1918 р. Спочатку судова система, відповідно до Закону, залишалась без змін; судді й допоміжний персонал судових установ присягали на вірність українському народові, державі; було звільнено лише тих, хто скомпрометував себе антинародною антиукраїнською діяльністю і переконаннями. Незабаром розпочалося реформування судової системи. Було прийнято Закон «Про скорочення підготовки судової служби» та інші закони щодо судової влади, а також поновила свою діяльність адвокатура. Були створені «Державна прокуратура» на чолі з Генеральним прокурором, нотаріат і військова юстиція. Одне з надбань ЗУНР – це Збройні Сили, зокрема Українська галицька армія.

Отже, у короткий термін були створені дійові органи центральної влади і місцевого управління; створено судові й правоохоронні органи, власні збройні сили. Все це в надзвичайно складних умовах зовнішньої агресії забезпечило стабільність і порядок на своїй території, можливість певний час протистояти набагато переважаючим силам ворога.

Законодавча діяльність Української Національної Ради і уряду ЗУНР відігравала важливу роль в організації державно-політичного життя країни. Так, Закон «Про адміністрацію Західноукраїнської Народної Республіки» визначав шляхи законотворчої діяльності; «Тимчасовий Основний закон про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії» визначав конституційні засади держави; Закон «Про державну мову» проголосив державною мовою українську.

Оскільки земельні питання були найбільш важливими серед соціально-економічних проблем і потребували нагального вирішення, був прийнятий Закон про земельну реформу, а також проводились реформи в інших сферах економічного життя. Крім того, відбувалися зміни у сфері охорони здоров'я і освіти.

Щодо цивільного, кримінального й процесуального права слід зазначити, що в цих галузях використовувалось австрійське законодавство. Для розробки власного не було ані професійних юридичних кадрів, ані часу.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

1. Історія держави і права України: підручник. В.М. Іванов. К.: КУП НАНУ, 2013. 892с.
2. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін. ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан. 2018. 616 с.
3. Історія держави та права України. Підручник / За ред. О.М. Бандурки; О.М. Головка, В.А. Греченко, О.А. Гавриленко, І.А. Логвиненко, С.Ю. Обрусна, В.Є. Кириченко та ін. Х.: Майдан, 2018. 640 с.
4. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Бандурки; вступ. слово О.М. Бандурки. 2-ге вид., допов. та змін. Харків: ХНУВС. 2021. 596 с.
5. Історія держави і права України: підручник В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Рум'янцев та ін. ; за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків: Право, 2019. 552 с
6. Єрмолаєв В.М. Історія держави і права України: підручник. Право. 2021. 472 с.
7. Ухач В. Історія держави і права України: Навчальний посібник (конспекти лекцій). Тернопіль: Вектор. 2011. 378 с.
8. Мисак Н. Українська інтелігенція в Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття: до питання взаємовідносин із владою. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2013. Вип. 23. С. 493-509.

9. Лазурко Л. М. Святкування українських національних ювілеїв у Галичині (кінець XIX – початок XX століття). *З історії західноукраїнських земель*. 2015. Вип. 10-11. С. 184-206.
10. Терлюк І. Популярні збірники права австрійської Галичини другої половини XIX – початку XX століття як джерело вивчення правової думки і суспільно-політичних процесів. *Україна XX століття: культура, ідеологія, політика*. 2015. Вип. 20. С. 263-272.
11. Соляр І. Я. Ідея злуки УНР і ЗУНР на переломі 1918 – 1919 гг. в програмах і діяльності українських політичних партій. *Галичина*. 2014. Ч. 25-26. С. 88-91.
12. Луцький М. І. Правовий аспект акту злуки УНР та ЗУНР. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2014. № 9. С. 32-37.
13. Тимченко Р. Державне будівництво та політико-економічні перетворення ЗУНР (листопад 1918–червень 1919 рр.). *Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років*. 2011. Вип. 6. С. 111-144.
14. Пархоменко В. А. Становлення ЗУНР (листопад 1918 р.) в українській мемуаристиці. *Література та культура Полісся*. 2013. Вип. 72. С. 125-133.

**Тема 12: Радянська державність і право від
утворення до першої половини 1960 рр.**

Практичне заняття 12

План

1. Становлення радянської влади в Україні і формування основ радянського права:

1.1. основи радянського конституційного права;

- 1.2. основи радянського земельного законодавства;
 - 1.3. основи шлюбно-сімейного права;
 - 1.4. основи кримінального права і процесу.
2. Юридичне оформлення СРСР. Конституція УСРР 1929 р. та Конституція УРСР 1937 р.
 3. Конституційне та надзвичайне законодавство 30-х років.
 4. Держава і право України у роки Другої світової війни та у повоєнні роки (1945 – перша пол. 1960 рр.):
 - 4.1. перебудова органів влади й управління. Окупаційний режим.
 - 4.2. реформування органів влади і управління у повоєнні роки (1945 – перша пол. 1960 рр.)
 - 4.3. зміни в законодавстві.

Опитування за питаннями теми

Завдання для самостійної роботи

1. Кодифікація радянського права в Україні у 20 роки ХХ ст.
2. Україні у складі СРСР: правові засади входження та наслідки.
3. Конституційний розвиток Української СРР у 20-30-ті роки ХХ ст.
4. Політико-правові засади створення ОУН, її програма та мета.
5. Створення Української повстанської армії (УПА).

Методичні рекомендації до вивчення питань теми

Розкриваючи питання утворення радянської держави і права в Україні, здобувачам слід підкреслити, що внаслідок встановлення радянської влади за зразком і підтримкою Росії в Україні утвердилась диктатура пролетаріату та найбіднішого селянства, відбулася інтеграція більшовицької партії у владу, що стало визначальним чинником державного устрою. В умовах громадянської війни та іноземної інтервенції, поряд з радянськими органами, утворювалися нелегітимні надзвичайні органи влади, органи захисту більшовицького режиму, які здійснювали функції оборони та придушення

опору класових супротивників. Суцільна націоналізація економіки, проведення політики «червоноармійської атаки на капітал» призвели до широкого використання форм і методів позаекономічного державно-правового примусу. Основним призначенням радянського права було застосування суворої класової репресії, забезпечення воєнно-комуністичних заходів.

Відносно питання формування основ радянського права здобувачам слід наголосити, що радянське державне будівництво супроводжувалось і формуванням основ правової системи. Особливістю цього процесу в Україні була його спорідненість з російським, а найважливішим аспектом правової дійсності і головним джерелом права вважалась революційна правосвідомість. Політика «воєнного комунізму», яка стала конкретним проявом диктатури пролетаріату у 1918–1920 рр., привела до широкої націоналізації, встановлення державної власності на засоби виробництва, монополії держави на продовольство та предмети попиту. Ще важливо розуміти, що адміністративно-правове регулювання все більше втручалось у сферу цивільно-правових відносин, заборонялась приватна торгівля нормованими продовольчими й промисловими товарами, і в умовах воєнного часу відбувалась мілітаризація підприємств, їхній режим був наближеним до військового, відбувалося посилення кримінальної репресії.

Розкриваючи питання радянської державності і права в Україні у 20-30 рр., звертаємо увагу здобувачів, що демократизація державно-правового життя в період нової економічної політики мала вимушений характер і тривала недовго. Державність у Радянській Україні, яка з моменту виникнення була досить прозорою, зазнавала все більших обмежень. Утворення Союзу РСР, який у період сталінського режиму з «добровільного союзу республік» перетворився на жорстко централізовану державу, призвело до фактичної втрати Україною державного суверенітету. Відбувалося знищення політичної опозиції, зрощення партійної бюрократії з

державницьким апаратом, встановлення режиму особистої влади вождя партії.

Здобувачам слід розкрити зміст Конституції УРСР від 1929 р. та Конституції УРСР 1937 р., порівняти повноваження центральних і місцевих органів влади, а також коротко охарактеризувати надзвичайне законодавство 30-х років.

Щодо держави і права України у роки Другої світової війни здобувачам слід звернути увагу, що зміни державно-правового розвитку України відбувалися у річищі воєнно-політичних заходів СРСР, спрямованих на розгром ворога. Закономірністю функціонування державного механізму під час війни було ще більше посилення тоталітарно-централістських засад, здійснення владних функцій неконституційними надзвичайними та воєнно-політичними органами, в яких відбулося безпосереднє об'єднання партійного, радянського та військового керівництва. Значно зросла репресивно-каральна функція органів НКВС, військових трибуналів, прокуратури й суду.

Звертаємо увагу здобувачів, що в умовах воєнного стану склалося своєрідне нормативно-правове поле з різними засобами стимулювання та примусу людей до військової та трудової діяльності. Характерною рисою його розвитку було посилення кримінальної репресії.

Окупаційний режим, встановлений фашистською Німеччиною та її сателітами на території України, передбачав знищення державності, масовий геноцид та економічне пограбування українського народу. Важливою складовою перемоги став рух опору проти німецько-фашистських загарбників. Невдалими виявилися спроби створення української державності на ілюзорних намаганнях ОУН заручитися підтримкою з боку фашистської Німеччини.

В умовах воєнного часу зміни у правовій системі УРСР обумовлювались завданнями щодо оборони всієї країни і здійснювались відповідно до змін у загальносоюзному законодавстві.

Стосовно державно-правових інститутів у повоєнні роки (1945 – перша пол. 1960 рр.), маємо звернути увагу, що тоталітарний режим, зміцнілий за роки війни, маючи за мету посилити свій вплив у повоєнному світі, втягнув країну у «холодну війну». Спрямування всіх матеріальних і людських сил на відбудову важкої та оборонної промисловості при занепаді розореного війною сільського господарства призвело до нового голодомору в Україні. За формального повернення до конституційних засад у діяльності центральних і місцевих органів влади й управління домінували по суті адміністративно-командні методи. Створений у 30-ті роки репресивно-каральний механізм продовжував діяти. Спричинені скасуванням воєнного стану зміни у законодавстві мали обмежений характер.

Зауважимо, що процес демократизації державно-правового життя в період десталінізації характеризується спробами реорганізувати систему центрального і місцевого управління, радикальним виявом яких стала передача функцій господарського управління раднаргоспам. Посилились господарські й соціально-культурні функції місцевих Рад. Разом з тим поділ обласних Рад за виробничою ознакою призвів до негативних наслідків.

Відбулося реформування судових і правоохоронних органів. Припинилися масові репресії й терор. Розпочалася друга кодифікація радянського права, яка сприяла удосконаленню правової системи. Характерною особливістю другої кодифікації законодавства в Україні було те, що вона розпочалася з кримінального та кримінально-процесуального права. Це свідчить про значну на той час роль кримінально-правового примусу як методу управління суспільством. Проте «хрущовські» реформи були непослідовними. Незмінними лишалися політичні й економічні основи держави. Країною, як і раніше, управляла партійно-радянська бюрократія.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

1. Історія держави і права України: підручник. В.М. Іванов. К.: КУП НАНУ, 2013. 892с.

2. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін. ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан. 2018. 616 с.
3. Історія держави та права України. Підручник / За ред. О.М. Бандурки; О.М. Головка, В.А. Греченко, О.А. Гавриленко, І.А. Логвиненко, С.Ю. Обрусна, В.Є. Кириченко та ін. Х.: Майдан, 2018. 640 с.
4. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Бандурки; вступ. слово О.М. Бандурки. 2-ге вид., допов. та змін. Харків: ХНУВС. 2021. 596 с.
5. Історія держави і права України: підручник В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Рум'янцев та ін. ; за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків: Право, 2019. 552 с
6. Єрмолаєв В.М. Історія держави і права України: підручник. Право. 2021. 472 с.
7. Макарчук В. С. Радянське будівельне право – час становлення (1928–1932 рр.) (ч. 1. початковий етап першої п'ятирічки). *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки.* 2019. Вип. 21. С. 10-17.
8. Гонтаренко А. І. Значення владних радянських структур у реалізації права на свободу совісті та релігійну діяльність. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право.* 2014. Вип. 26. С. 79-84.
9. Мешковая С. І. Аналіз нормативно-правових документів щодо радянських громадян, позбавлених виборчого права (1926-1930 рр.). *Вісник Національного технічного університету "ХПІ". Сер. : Актуальні проблеми історії України.* 2013. № 25. С. 78-86.
10. Дудченко О. С. Правовий статус центральних органів державної влади відповідно до конституції УСРР 1919 р. *Право і суспільство.* 2014. № 6.1. С. 27-32.

11. Діхтяренко А. В. Радянська державна політика у сфері охорони природи УРСР у 1950 - на початку 1970-х років. *Сумський історико-архівний журнал*. 2012. № 18-19. С. 126-132.
12. Окіпнюк В. Т. Радянські органи державної безпеки в Україні в період Другої світової війни: історико-правовий аналіз. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 3. С. 49-56.
13. Задорожній О. В. Міжнародна правосуб'єктність радянської України у контексті участі у створенні та діяльності організації об'єднаних націй. *Наше право*. 2014. № 4. С. 191-198.
14. Михайлуца М. "Десталінізація" та "декомунізація" в Одесі (1941-1943 рр.): мета, методи й акценти. *Емінак*. 2016. № 2(1). С. 65-71.
15. Арешонков В. Ю. Характеристика змісту предмета "Конституція СРСР та УРСР" у радянській школі (30-50-і рр. ХХ ст.). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2013. Вип. 5. С. 21-26.

**Тема 13: Держава і право України в період «застою»
(середина 1960 – середина 1980 рр.) та в період перебудови**

Практичне заняття 13

План

1. Держава і право України в період «застою»:
 - 1.1. командно-адміністративна система державного управління;
 - 1.2. уніфікація законодавства в період «застою»;
 - 1.3. Конституція УРСР 1978 р.
2. Держава і право України в період перебудови:
 - 2.1. зміни у державному статусі Української РСР;
 - 2.2. зміни в законодавстві;
 - 2.3. Закон СРСР «Про власність в СРСР» 1990 р.

Опитування за питаннями теми

Завдання для самостійної роботи

1. Склад і повноваження Верховної Ради УРСР.
2. Президія Верховної Ради УРСР.
3. Рада Міністрів УРСР.
4. Правоохоронні органи УРСР.

Методичні рекомендації до вивчення питань теми

Щодо держави і права України в період «застою» (середина 1960 – середина 1980 рр.) слід підкреслити, що правове становище УРСР у складі СРСР, незважаючи на закріплену Конституцією 1978 р. суверенність, характеризується політичною, економічною та ідеологічною залежністю від союзного центру. В умовах абсолютної монополії КПРС на владу відбувалось зміцнення позицій партійно-радянської бюрократії. Посилилась централізація державного механізму, судових та правоохоронних органів.

Отже, здобувачам слід розкрити зміст Конституції УРСР 1978 р, визначити склад і повноваження Верховної Ради УРСР як найвищого органу влади республіки, Президії Верховної Ради УРСР як постійно діючого органу, комісій і комітетів в Верховній Раді УРСР, Ради Міністрів Української РСР як Уряду Української РСР, а також Президії Ради Міністрів.

Далі, здобувачам слід звернути увагу, що місцевими органами влади за Конституцією 1978 р. виступають обласні, районні, міські, районні в містах, селищні, сільські Ради народних депутатів (до 1978 р. відповідно до Конституції 1937 р. – це Ради депутатів трудящих), а також виконавчі комітети – це виконавчі і розпорядчі органи місцевих рад.

Судова система в цей період була об'єктом пильного партійного керівництва. Конституція УРСР 1978 р містила основні засади діяльності судових установ, на що варто звернути увагу. Важливе місце в судовій системі займав державний арбітраж. Діяльність органів державного

арбітражу спрямовувалася на забезпечення виконання суб'єктами господарювання планових завдань і договірних зобов'язань, правильного й однакового застосування законодавства при вирішенні господарських спорів.

Також здобувачам важливо вказати й на правоохоронні органи. Конституція СРСР 1977 р. завершила процес конституційного оформлення централізації системи прокурорських органів, які підпорядковувались тільки Генеральному прокуророві СРСР і мали здійснювати свої повноваження незалежно від будь-яких місцевих органів, але насправді ж місцеві керівники постійно втручалися в діяльність органів прокуратури, покладали на прокуратуру безліч невластивих прокурорському наглядові обов'язків. Характерною тенденцією керівництва органами внутрішніх справ було повернення до централістських засад. Було перейменовано Міністерство охорони громадського порядку УРСР у МВС УРСР.

Здобувачам слід звернути увагу, що зміцнення командно-адміністративної системи призвело до уніфікації законодавства, централізації законодавчого регулювання. В умовах панування бюрократичної номенклатури порушувалися права й свободи громадян, придушувались вияви пробудження національної свідомості українського народу.

Стосовно державно-правових інститутів в період перебудови, маємо звернути увагу, що розпочата партійно-державним керівництвом СРСР на чолі з М. Горбачовим у 1985 році «революція зверху» була закономірною реакцією на глибоку соціально-економічну і політичну кризу. Курс на перебудову призвів до руйнування тоталітарної системи, викликав кардинальні зміни державно-правового характеру.

Здобувачам слід звернути увагу, що реформи на загальносоюзному рівні привели до змін у статусі УРСР як союзної республіки. 27.10.1989 було прийнято Закон УРСР «Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) УРСР», який став значним кроком на шляху до суверенітету республіки. Розширювалися повноваження Голови Верховної Ради, який набував рангу найвищої посадової особи республіки і мав представляти

Україну у міжнародних відносинах, скоротився склад Верховної Ради УРСР до 450 депутатів (раніше було 650); установлювався 5-річний термін повноважень народних депутатів. Певних змін на шляху демократизації зазнала виборча система, зокрема, передбачалась альтернативність висування кандидатів у депутати.

Радикальна реформа соціально-економічної системи та суспільно-політичного життя країни потребувала правового забезпечення. Перехід підприємств на повний госпрозрахунок і самофінансування, розвиток ринкових відносин спричинили істотні зміни у цивільному й господарському праві.

Варто звернути увагу здобувачів і на зміни в кримінальному праві, зокрема визнавалися незаконними і злочинними допущені в минулому репресивні акти проти народів, яких було піддано насильницькому виселенню з рідних місць у роки Другої Світової війни; визнавалось за потрібне прийняти необхідні законодавчі акти для безумовного поновлення прав усіх народів, яких було піддано репресіям; проголошувалось, що «зневажання прав людини і норм гуманності на державному рівні більш ніколи не повториться в нашій країні».

В цілому ж, реформування законодавства було непослідовним і суперечливим. Прийняття Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., Акта про незалежність України від 24 серпня 1991 р., підтвердженого результатами Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991р., знаменувало новий етап розвитку України як самостійної, суверенної держави. Слід розкрити зміст та значення кожного акту та дати правову оцінку.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

1. Історія держави і права України: підручник. В.М. Іванов. К.: КУП НАНУ, 2013. 892с.

2. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін. ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан. 2018. 616 с.
3. Історія держави та права України. Підручник / За ред. О.М. Бандурки; О.М. Головка, В.А. Греченко, О.А. Гавриленко, І.А. Логвиненко, С.Ю. Обрусна, В.Є. Кириченко та ін. Х.: Майдан, 2018. 640 с.
4. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Бандурки; вступ. слово О.М. Бандурки. 2-ге вид., допов. та змін. Харків: ХНУВС. 2021. 596 с.
5. Історія держави і права України: підручник В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Рум'янцев та ін. ; за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків: Право, 2019. 552 с
6. Єрмолаєв В.М. Історія держави і права України: підручник. Право. 2021. 472 с.
7. Федик Л. Б. Дисидентський рух як форма протидії державним та партійним органам радянської влади в 60-80-х рр. ХХ ст.: історико-правовий аспект. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія : Право.* 2017. № 4. С. 49-56.
8. Лапан Т. Соціологічні центри радянського періоду у Львові. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* 2013. Вип. 23. С. 581-587.
9. Топольницька Ю. А. Відображення державної політики з охорони материнства і дитинства в УРСР у другій половині 1960-х - першій половині 1980-х років на сторінках журналу "Радянська жінка". *Сумська старовина.* 2017. № 50. С. 57-68.
10. Андрухів І. О. Політика радянської влади у сфері релігії у західній Україні у першій половині 60-х рр. ХХ ст. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право.* 2011. № 3. С. 19-23.

11. Журавльов Я. Право на звернення до органів влади в СРСР та радянській Україні у 1945–1991 рр.: характеристика та регулювання інституту. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. 2014. Вип. 19. С. 194-205.
12. Остапенко Ю. І. Основні історичні етапи становлення радянського господарського права. *Економічна теорія та право*. 2015. № 2. С. 142-153.
13. Задорожній О. В. Процеси розпаду Радянського Союзу: основні тенденції та значення для України. *Право.иа*. 2014. № 1. С. 205-212.
14. Юзікова Н. С. Заходи запобігання злочинності неповнолітніх за радянських часів. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2011. № 4. С. 111-115.
15. Харитонов Є. О. Динаміка концепції радянського цивільного права та відображення її в основах цивільного законодавства СРСР 1991 р. *Наукові праці Національного університету "Одеська юридична академія"*. 2011. Т. 10. С. 313-323.
16. Кравчук В. Конституційні основи правового статусу суддів у радянській Україні за Конституцією 1978 року: історико-правові аспекти. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 2. С. 25-28.

Тема 14: Держава і право сучасної України

Практичне заняття 14

План

1. Розбудова незалежної України
 - 1.1. Центральні органи влади
 - 1.2. Судова влада
 - 1.3. Правоохоронні органи
2. Конституційний процес
3. Формування правової системи

- 2.1. Цивільне право і процес
- 2.2. Сімейне право
- 2.3. Земельне право
- 2.4. Господарське право і процес
- 2.5. Адміністративне право і процес
- 2.6. Кримінальне право і процес

Опитування за питаннями теми.

**Здача есе на перевірку викладачеві на останньому практичному занятті.
Поточне тестування за змістовим модулем 2 (за 30 хвилин до кінця пари)**

На практичному занятті 14 проводиться контрольна робота за змістовим модулем 2 у формі тестових завдань. Тестові завдання для контрольної роботи складаються з 25 питань і відповідають змісту навчального матеріалу змістовного модуля 2. За кожну правильну відповідь на одне тестове завдання здобувач отримує 0,2 бали.

Теми есе:

1. Форма правління України від початку ХХ століття до сьогодення.
2. Форма державного устрою України від початку ХХ століття до сьогодення.
3. Характеристика існуючого політичного режиму України протягом ХХ-ХХІ століття.
3. Роль церкви як інституту в процесі державотворення.

Завдання для самостійної роботи

1. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р.
2. Акт про незалежність України від 24 серпня 1991 р.
3. Всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 р.

Методичні рекомендації до вивчення питань теми

Здобувачам слід звернути увагу, що розбудова незалежної Української держави – широкий багатоплановий процес, який відбувається в усіх сферах державного й суспільного життя. Необхідність проведення економічних реформ, утвердження демократії спричинили кардинальні зміни у державно-правовому розвитку.

Історичною подією стало прийняття Конституції України, яка заклала підвалини для становлення України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної і правової держави. Уперше державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Відбувається розвиток місцевого самоврядування. На часі подальший розвиток конституційного законодавства на ґрунті демократії і парламентаризму, проведення адміністративної реформи, удосконалення адміністративно-територіального устрою.

Звертаємо увагу здобувачів, що була розпочата глибока реформа судової системи й судочинства. Діяльність судових і правоохоронних органів усе більше спрямовується на захист життя, здоров'я, прав і свобод громадян, власність, природного середовища, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань.

Отже, здобувачам слід розкрити зміст і структуру Конституції України, визначити склад, повноваження і порядок формування Верховної Ради України як єдиного органу законодавчої влади в Україні; розкрити статус Президента України; розкрити склад і повноваження Кабінету Міністрів України як вищого органу у системі виконавчої влади, а також систему інших органів виконавчої влади. Звертаємо увагу на статус і повноваження правоохоронних органів.

Процес реформування правової системи ґрунтується на цивілізованих принципах і нормах права, що має сприяти утвердженню законності і гуманізму в суспільстві. З прийняттям Конституції України з'явилися реальні перспективи щодо вироблення гармонійно поєднаної збалансованої законодавчої системи; в українське право впроваджуються європейські та

міжнародні норми і стандарти, проте цей процес має відповідати правовому менталітету українського народу, цінностям і самобутності його правової культури. Отже, існує ще низка проблем, які законодавець має вирішити, щоб правова система Української держави повною мірою відповідала світовим стандартам.

Стосовно цивільного права здобувачам слід зазначити, що його роль і значення в умовах переходу до ринкових відносин підвищилась. Змінилися норми, що регулювали право власності, підприємницьку власність, торговельну діяльність. Цивільний кодекс України (ЦК України) прийнято 16.01.2003, а з 1.04.2004 р. він був введений в дію.

До сфери регулювання ЦК належать особисті немайнові та майнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. Положення ЦК також застосовуються до врегулювання відносин, які виникають у сферах використання природних ресурсів та охорони довкілля, а також до трудових і сімейних відносин, якщо вони не врегульовані актами законодавства.

Спрямований на регулювання цивільних відносин в умовах ринкової економіки, Кодекс побудовано на демократичних засадах цивільного законодавства, зокрема: неприпустимість свавільного втручання в сферу особистого життя людини; неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та Законами України; свобода договору; свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом; судовий захист цивільного права та інтересу; справедливість, добросовісність та розумність.

Істотні зміни внесені в правове положення фізичних та юридичних осіб, значні новели стосуються підстав виникнення права власності, договірною права та майнової відповідальності за порушення зобов'язань.

Цивільний процесуальний кодекс прийнято 18.03.2004р. і побудований на демократичних принципах цивільно-процесуального права: здійснення правосуддя на засадах поваги до честі і гідності, рівності перед законом і

судом; гласності та відкритості судового розгляду; змагальності сторін; диспозитивності цивільного судочинства, права на правову допомогу тощо. Сімейний кодекс України прийнято 10.01.2002р., де визначено поняття сім'ї, сімейні обов'язки, механізм захисту сімейних прав та ін.; детально окреслюються особисті та майнові права і обов'язки подружжя, підстави їх виникнення тощо.

Потреби ринкової економіки, існуванням різних форм власності обумовлюють необхідність реформування трудового законодавства; нові умови розвитку трудових відносин спричинили потребу посилення законодавчого регулювання охорони праці, боротьби із безробіттям та соціального забезпечення.

Земельний кодекс України прийнято 25.10.2001 р., завданням якого є регулювання земельних відносин з метою забезпечення права на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад та держави, раціонального використання та охорони земель.

Важливим напрямком реформування законодавства стало екологічне право. Основу правової охорони навколишнього середовища складають норми Конституції України, земельного, водного, лісового законодавства, законодавства про надра тощо.

З 1.01.2011 р. набрав чинності Податковий кодекс України – основне джерело податкового права. Прийняття Податкового кодексу стало лише стартом податкової реформи; про недоліки, «білі плями», «підводні камені» Кодексу пишуть навіть самі автори у власних коментарях до нього; тому на часі вдосконалення податкового законодавства. Стосовно кримінального права важливим досягненням було введення мораторію на виконання смертної кари.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

1. Історія держави і права України: підручник. В.М. Іванов. К.: КУП НАНУ, 2013. 892с.

2. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін. ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан. 2018. 616 с.
3. Історія держави та права України. Підручник / За ред. О.М. Бандурки; О.М. Головка, В.А. Греченко, О.А. Гавриленко, І.А. Логвиненко, С.Ю. Обрусна, В.Є. Кириченко та ін. Х.: Майдан, 2018. 640 с.
4. Історія держави і права України: підручник В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Рум'янцев та ін. ; за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків: Право, 2019. 552 с
5. Єрмолаєв В.М. Історія держави і права України: підручник. Право. 2021. 472 с.
6. Сопілко І. М. Корупція в Україні як спадщина радянського державного управління. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2018. № 2. С. 89-94.
7. Майданник О. Конституція України — правова основа життєдіяльності суспільства і держави. *Юридична Україна*. 2016. № 3-4. С. 24-31.
8. Федоренко В. Л. Конституція України: генезис, проблеми, шляхи і перспективи удосконалення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 6. С. 6-11.
9. Герасимчук Н. В. Сучасний погляд на право справедливості в контексті діяльності Ради Безпеки ООН. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2016. Вип. 23(2). С. 43-49.
10. Задосенко О. В. Цивільний процесуальний кодекс України 2004 року в розрізі кодифікаційних процесів. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 7. С. 34-40.

11. Богатирьов І. Кримінальна відповідальність як сучасна проблема кримінального права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 2. С. 133-137.
12. Донченко О.І. Колективізм і індивідуалізм як фактори формування правового менталітету. *Правова держава*. 2017. № 28. С.13-20.
13. Донченко О.І. Правовий менталітет українського суспільства як фактор правотворчості. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2018. № 3 (61). С. 5-10.

ПЛАН ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ
ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ЗАОЧНОГО ВІДДІЛЕННЯ
Тема: Держава і право України у ХХ-ХІ століттях
(два практичних заняття)

План

1. Державний лад і право періоду Центральної Ради
2. Державний устрій і право доби Гетьманату
3. Державний лад і право часів Директорії
4. Радянська державність і право в Україні
5. Формування правової системи незалежної України

Опитування за питаннями теми.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

1. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Бандурки; вступ. слово О.М. Бандурки. 2-ге вид., допов. та змін. Харків: ХНУВС. 2021. 596 с.
2. Єрмолаєв В.М. Історія держави і права України: підручник. Право. 2021. 472 с.
3. Сусликов В. Є. Контент-аналіз основних законодавчих актів Української Центральної Ради. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 3. С. 46-54.

4. Сеньків М. В. Акт злуки УНР і ЗУНР - знакова подія української історії. *Історичні студії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2013. Вип. 9-10. С. 65-70.
5. Калашник М.В. 3 уроків охоронної концепції гетьмана Скоропадського. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 17-20.
6. Яблонський В. М. Міжеміграційний рік: Директорія та уряд УНР у 1920 році. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія : Історична*. 2018. Вип. 14. С. 223-228.
7. Красніцький А. В. Радянські державні утворення доби української революції (1917–1921 рр.): аналітичний огляд історико-правових досліджень. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 74-79.
8. Дудченко О. С. Правовий статус центральних органів державної влади відповідно до конституції УСРР 1919 р. *Право і суспільство*. 2014. № 6.1. С. 27-32.
9. Окіпнюк В. Т. Радянські органи державної безпеки в Україні в період Другої світової війни: історико-правовий аналіз. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 3. С. 49-56.
10. Арешонков В. Ю. Характеристика змісту предмета "Конституція СРСР та УРСР" у радянській школі (30-50-і рр. ХХ ст.). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2013. Вип. 5. С. 21-26.
11. Задорожній О. В. Процеси розпаду Радянського Союзу: основні тенденції та значення для України. *Право.и.а.* 2014. № 1. С. 205-212.
17. Сопілко І. М. Корупція в Україні як спадщина радянського державного управління. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2018. № 2. С. 89-94.
18. Майданник О. Конституція України — правова основа життєдіяльності суспільства і держави. *Юридична Україна*. 2016. № 3-4. С. 24-31.

19. Федоренко В. Л. Конституція України: генезис, проблеми, шляхи і перспективи удосконалення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 6. С. 6-11.

Питання для самостійної роботи

1. Теорії походження державності у східних слов'ян: виникнення, обґрунтування, сучасна історико-правова оцінка
2. Реформи Володимира Великого та їх історичне значення для завершального етапу формування ранньофеодальної середньовічної імперії Київська Русь
3. Формування Литовсько-Руської держави
4. Станова організація Литовсько-Руського суспільства, її вплив на формування інститутів державної влади
5. Зміст і значення Кревської унії 1385 р.
6. Зміст і значення Городельської унії 1413 р.
7. Зміст і значення Люблінської унії 1569 р.
8. Зміст і значення Брестської унії 1596 р.
9. Зміст і значення Генріхових артикулів 1573 р.
10. Значення «Устава на волоки» 1557 р.
11. Універсали Сигізмунда II Августа 1572 р.
12. Універсали Стефана Баторія 1578 р.
13. Куруківська угода 1625 р.
14. «Пункти заспокоєння руського народу» 1632 р.
15. «Ординація Війська Запорозького реєстрового» 1638 р.
16. Зборівський договір 1649 р.
17. Білоцерківський договір 1651 р.
18. «Гадяцький трактат» І. Виговського 1658 р.
19. Зміст і наслідки Андрусівського перемир'я 1667 р.

- 20.Березневі статті [1654](#) р.
- 21.Переяславські статті 1659 р.
- 22.Слободищенський трактат 1659 р.
- 23.Батуринські статті 1663 р.
- 24.Московські статті 1665 р.
- 25.Глухівські статті 1669 р.
- 26.Конотопські статті 1672 р.
- 27.Переяславські статті [1674](#) р.
- 28.Коломацькі статті 1687 р.
- 29.Решетилівські статті 1709 р .
- 30.Конституція П. Орлика 1710 р.
- 31.Буржуазні реформи другої половини XIX ст. в Росії та їх реалізація в Україні
- 32.Судова реформа в Росії 1864 року та її реалізація в Україні
- 33.Характеристика кримінальних кодексів Терезіана 1768 р., Йосифіна 1787 р., Францишкана 1803 р.
- 34.Проголошення УНР. Третій Універсал УЦРади.
- 35.Конституція УНР 1918 р. Зміст і значення
- 36.Зміст і значення Закону «Про громадянство УНР» 1918 р.
- 37.Берестейська мирна угода (1918 р.) та її значення для України
- 38.Українська держава гетьмана П. Скоропадського
- 39.Закони про тимчасовий державний устрій 1918 р.
- 40.Зовнішньополітична діяльність Гетьманату
- 41.Адвокатура і нотаріат в період Гетьманату
- 42.Зміст і значення Закону «Про форму влади на Україні» 1919 р.
- 43.Військове і цивільне законодавство в період Гетьманату
- 44.Утворення Західноукраїнської Народної Республіки
- 45.Акт злуки ЗУНР та УНР і його історичне значення
- 46.Конституція Західноукраїнської Народної Республіки
- 47.Ризький мирний договір (1921 р.) та його наслідки для України

- 48.Кодифікація радянського права в Україні у 20 роки ХХ ст.
- 49.Україні у складі СРСР: правові засади входження та наслідки
- 50.Конституційний розвиток Української СРР у 20-30-ті роки ХХ ст.
- 51.Надзвичайне законодавство СРСР та право України у 30-ті роки ХХ ст.
- 52.Зміст і наслідки пакту Молотова-Ріббентропа 1939 р.
- 53.Політико-правові засади створення ОУН, її програма та мета
- 54.Створення Української повстанської армії (УПА)
- 55.Склад і повноваження ВР УРСР та Президії ВР УРСР
- 56.Рада Міністрів УРСР
- 57.Правоохоронні органи УРСР
- 58.Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р.
- 59.Акт про незалежність України від 24 серпня 1991 р.
- 60.Всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 р.

ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

1. Предмет та завдання курсу «Історія держави і права України», його місце та роль у системі юридичних дисциплін
2. Періодизація, джерела, історіографія курсу «Історія держави і права України»
3. Особливості стародавніх держав і права на території України
4. Державний устрій Русі-України
5. Правова система Київської Русі
6. «Руська Правда» - видатна пам'ятка давньоруського права
7. Особливості суспільного та державного устрою Галицько-Волинської держави
8. Джерела та основні риси права Галицько-Волинської держави
9. Державний лад Великого Князівства Литовського
- 10.Джерела права Литовсько-Руської держави, їх загальна характеристика

11. Люблінська унія 1596 р. та її наслідки для української державності
12. Правове становище українського населення у складі Речі Посполитої
13. Державний устрій Речі Посполитої
14. Правова система Речі Посполитої
15. Характеристика і зміст Литовських статутів
16. Виникнення та розвиток Козацької Республіки
17. Особливості військово-політичного устрою Запорозької Січі
18. Суд і судочинство в Запорозькій Січі
19. Правова система Запорозької Січі
20. Основні риси звичаєвого козацького права
21. Зміни в суспільно-політичному устрої в роки національно-визвольної війни
22. Зборівський (1649 р.) та Білоцерківський (1651 р.) договори-етапи юридичного оформлення Української Гетьманської держави
23. Правовий статус України за «Березневими статтями» 1654 р.
24. «Гадяцький трактат» (1658 р.) - чергова спроба створення Української незалежної держави
25. Андрусівське перемир'я 1667 р. – юридичне оформлення поділу України між Польщею і Московією
26. Державний лад Гетьманщини
27. Судова система та судовий процес в Україні-Гетьманщині
28. Джерела права України-Гетьманщини
29. Гетьманські статті – Конституції ХУІІ-ХУІІІ ст. – основа державного статусу Гетьманщини
30. «Пакти і Конституція прав і вольностей Війська Запорізького» П. Орлика (1710 р.), зміст і значення
31. Кодифікація українського права у ХVІІІ ст.
32. Ліквідація автономії України. Малоросійські колегії
33. Зміни в державному ладі українських земель у складі Російської імперії в др. пол. ХІХ-на поч. ХХст.

34. Джерела та основні риси права на українських землях у складі Російської імперії в др. пол. XIX-на поч. XXст.
35. Буржуазні реформи другої половини XIX ст. в Росії та їх реалізація в Україні
36. Державний лад та адміністративний устрій українських земель у складі Австро – Угорщини
37. Правова система на західноукраїнських землях у складі Австро – Угорщини
38. Державний лад періоду Центральної Ради
39. Конституція Української Народної Республіки та її правовий аналіз
40. Законодавча діяльність Української Центральної Ради
41. Державно-правові аспекти Універсалів Української Центральної Ради
42. Берестейська мирна угода (1918 р.) та її значення для України
43. Державний устрій Української держави (доба Гетьманату)
44. Законодавча діяльність Гетьманату
45. Державний лад часів Директорії
46. Законодавча діяльність Директорії
47. Державний устрій ЗУНР
48. Система законодавства ЗУНР
49. Акт злуки ЗУНР та УНР і його історичне значення
50. Становлення радянської влади в Україні
51. Утворення Української СРР
52. Система органів влади і управління за Конституцією УСРР від 1919 р.
53. Юридичне оформлення СРСР
54. Зміни в державному статусі УСРР за Конституцією УСРР від 1929 р.
55. Органи влади УСРР за Конституцією УРСР 1937 р.
56. Перша кодифікація радянського права в Україні
57. Конституційне та надзвичайне законодавство 30-х років
58. Приєднання західноукраїнських земель до складу УРСР

- 59.Органи влади і управління в роки Другої світової війни
- 60.Окупаційний режим. Спроби національно-державного будівництва.
Рух опору
- 61.Політико-правові засади створення ООН, її програма та мета
- 62.Особливості розвитку права у роки Другої світової війни
- 63.Реформування органів влади у повоєнні роки (1945 – перша пол. 1960 рр.)
- 64.Зміни в законодавстві у повоєнні роки (1945 – перша пол. 1960 рр.)
- 65.Командно-адміністративна система державного управління в період «застою»
- 66.Уніфікація законодавства в період «застою»
- 67.Конституція УРСР 1978 р. та характеристика основних її положень
- 68.Зміни в законодавстві УРСР в період «перебудови»
- 69.Проголошення незалежної України
- 70.Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р.,
- 71.Акт про незалежність України від 24 серпня 1991 р.,
- 72.Всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 р.,
- 73.Конституція 1996 р. та характеристика основних її положень
- 74.Формування правової системи незалежної України
- 75.Проблеми становлення державності України на сучасному етапі

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ВИКОНАННЯ САМОСТІЙНИХ ЗАВДАНЬ

До кожного практичного заняття здобувачам пропонуються питання для самостійної роботи, метою якої є поглиблення та уточнення знань, набутих на лекціях, детальний розгляд здобувачами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та якісна підготовка до практичних занять.

Основною формою проведення навчальних занять у вищому навчальному закладі є лекція, яка призначена для засвоєння теоретичного матеріалу. На лекціях в концентрованому вигляді викладаються основні теоретичні положення та найбільш складні питання програми навчальної дисципліни. На цьому етапі здобувачі набувають фундаментальних і систематизованих знань.

Наступною формою навчального заняття є практичне заняття, на якому здобувачі детально розглядають окремі теоретичні положення навчальної дисципліни відповідно до сформульованого плану, обговорюють проблемні питання, висловлюють власну думку з того чи іншого питання тощо. Практичне заняття – це групове заняття під керівництвом викладача і провадиться після прочитаної лекції та самостійної підготовки.

Самостійна підготовка є творчим процесом здобувачів. Передусім самостійна робота передбачає ознайомлення з навчальною та науковою літературою, вивчення різних думок і поглядів дослідників щодо відповідного питання, та є необхідним етапом в підготовці до практичного заняття. Виконання здобувачем самостійної роботи, самостійне вивчення конкретного питання – стимулює його творчі здібності та дозволяє повністю розкрити його потенціал до самостійної роботи. Перелік початкової та наукової літератури міститься в кінці даних методичних рекомендацій.

Методичні рекомендації до написання есе

Есе – це прозовий твір невеликого обсягу і вільної композиції, який виражає індивідуальні враження та міркування з конкретного приводу чи питання і явно не претендує на визначальне або вичерпне трактування

предмета. Мета есе полягає у розвитку таких навичок, як самостійне творче мислення і письмовий виклад власних думок.

Написання есе є надзвичайно корисним, оскільки це дозволяє автору навчитися чітко і грамотно формулювати думки, структурувати інформацію, використовувати основні поняття, виділяти причинно-наслідкові зв'язки, ілюструвати досвід відповідними прикладами, аргументувати свої висновки.

Думки автора есе з проблеми викладаються у формі коротких тез. Думка повинна бути підкріплена доказами, тому за тезою слідує аргументи. Аргументи – це факти, явища суспільного життя, події, життєві ситуації і життєвий досвід, наукові докази, посилання на думку вчених та ін. Краще надавати два аргументи на користь кожної тези: один аргумент здається непереконливим, три аргументи можуть «перевантажити» виклад, виконаний в жанрі, орієнтованому на стислість і образність.

Структура есе:

- есе набуває такої структури (кількість тез і аргументів залежить від теми, обраного плану, логіки розвитку думки): вступ; теза, аргументи; теза, аргументи; теза, аргументи; висновок;
- вступ і висновок повинні зосередити увагу на проблемі (у вступі вона ставиться, у висновку — резюмується думка автора);
- необхідними є виділення абзаців, червоних рядків, встановлення логічного зв'язку між абзацами (так досягається цілісність роботи);
- стиль викладу: есе властиві емоційність, експресивність, художність.

Вимоги до написання есе:

- здобувач самостійно обирає серед запропонованих викладачем тем есе, які містяться після плану останнього практичного заняття;
- есе має бути написаний українською мовою;
- есе повинен містити глибоке наукове дослідження, грамотно написано та акуратно оформлено (вирівнювання по ширині, без переносів);

- текстовий редактор – *Microsoft Word*, формат сторінки А4 (297х210 мм), орієнтація – книжкова, поля – 20 мм; гарнітура – *Times New Roman*, кегель – 14, міжрядковий інтервал – 1, стиль – *Normal*;
- наступний рядок – текст з абзацним відступом 1,25 см;
- обсяг повинен бути таким, щоб повністю розкрити суть тематики та містити всі необхідні структурні елементи. Рекомендовано не більше 10 сторінок;
- посилання на літературу подається у тексті статті обов’язково у квадратних дужках, двома цифрами, де перше число означає порядковий номер у списку використаних джерел, друге – номер сторінки цитованої роботи. Наприклад: [2, с. 34];
- список використаних джерел під назвою «*Список використаної літератури*» (жирний шрифт, курсив, вирівнювання по центру, кегель 14) розміщується наприкінці тексту і повинен оформлятися відповідно до ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні вимоги та правила складання».
- література надається гарнітурою – *Times New Roman*, кеглем – 12, міжрядковий інтервал – 1, стиль – *Normal*;
- зазначення видавництва та загальної кількості сторінок для друкованих видань є обов’язковим.
- роздруковану роботу здобувач здає викладачеві, а у разі он-лайн навчання пересилає на електронну пошту викладача: donchenkolena@ukr.net

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ТА РОЗПОДІЛ БАЛІВ

Критерії оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти за різними видами роботи

Вид роботи	Кількість балів
Поточний контроль:	
- Опитування за питаннями відповідної теми на практичному занятті, участь здобувачів в обговоренні проблемних питань	від 0 до 5
Періодичний контроль:	
- Контрольні роботи за змістовними модулями 1, 2 у формі тестування	від 0 до 5
- Написання есе під час самостійної роботи	від 0 до 5
Підсумковий контроль:	
- Усний іспит (відповідь на 3 питання екзаменаційного білету)	від 0 до 15

Вид роботи	Бали	Критерії оцінювання
Опитування за питаннями відповідної теми на практичному занятті, участь здобувачів в обговоренні проблемних питань	0 бали	Здобувач не є присутнім на практичному занятті.
	1 бал	Здобувач є присутнім на практичному занятті, але не бере участь у практичному занятті, є лише спостерігачем; ніколи не виступає і не задає питання, незацікавлений у вивченні матеріалу; дає неправильні відповіді на запитання, показує незадовільне знання понятійного апарату і літературних джерел.
	2 бали	Здобувач іноді бере участь в практичному занятті; частково виступає; допускає помилки під час відповідей на запитання; показує пасивну роботу на практичних заняттях; показує фрагментарні знання понятійного апарату і літературних джерел; показує невміння публічно представляти матеріал.
	3 бали	Здобувач бере участь в практичному занятті; відповідає на поставленні питання; виступає і задає питання; допускає помилки під час відповідей на запитання; показує фрагментарні знання літературних джерел; показує невміння аналізувати і порівнювати форми держави і джерела права розглянутого періоду.
	4 бали	Здобувач бере активну участь в практичному занятті; виступає, задає питання, доповнює попередні виступи; використовує порівняльний аналіз попередніх тем; показує глибокі знання понятійного апарату і літературних джерел; здатний підкреслювати динаміку форм держави, переваги і недоліки джерел права розглянутого періоду.
	5 балів	Здобувач бере активну участь у практичному занятті; демонструє глибокі знання, дає повні та детальні відповіді на запитання; бере активну участь у обговоренні проблемних питань, користується додатковою навчально-методичною та науковою літературою; вміє сформулювати своє ставлення до певної проблеми; висловлює власні міркування, наводить доцільні аргументи; здатний публічно представити матеріал.
Контрольна робота за	0 балів	Відповідь на запитання неправильна.
	0,2 бали	Відповідь на запитання правильна.

змістовними модулями (25 тестових завдань, за кожну правильну відповідь на одне тестове завдання здобувач отримує 0,2 бали, разом 5 балів)		
Написання есе (виконується під час самостійної роботи здобувача) 0-5 бали	0 балів	Здобувач есе не виконав.
	1 бал	Здобувач написав есе, але недостатньо розкрив сутність, допускаючи при цьому суттєві неточності; відсутні сформовані уміння та навички дослідження і обґрунтування висновків; використано обмежену кількість джерел.
	2 бали	Здобувач написав есе, але демонструє фрагментарні знання предмету вивчення і дослідження, має ускладнення щодо виділення суттєвих його ознак, виявлення причинно-наслідкових зв'язків і формулювання висновків; використано обмежену кількість джерел.
	3 бали	Здобувач написав есе, у повній мірі демонструє знання предмету вивчення, чітко описує суттєві його ознаки, виявляє причинно-наслідкові зв'язки і формулює висновки; вільно використовує набуті теоретичні знання при аналізі практичного матеріалу; окрім рекомендованої літератури використовує додаткову, демонструє знання змісту поставленого завдання.
	4 бали	Здобувач написав есе, у повній мірі обґрунтовує обрані методи та інструменти дослідження, повно і чітко представляє основні теоретичні поняття; в аналітичній / розрахунковій частині надає повноцінний аналіз проблеми, що досліджується, її всебічне висвітлення, у висновку формулює розгорнуті висновки, окрім рекомендованої літератури використовує додаткову, демонструє знання змісту поставленого завдання.
	5 балів	Здобувач написав есе, у повній мірі демонструє володіння навичками наукового дослідження; виявляє самостійність у підборі, аналізі та узагальненні відповідної статистичної та аналітичної інформації; із розглянутої проблеми робить чіткі вірні висновки. Здобувач виконує есе з творчим підходом, використовуючи нешаблонні фрази, демонструє розгорнуте, цікаве бачення, яке відрізняється власними роздумами, висновками; окрім рекомендованої літератури використовує додаткову, демонструє знання змісту поставленого завдання.
Усний іспит (відповідь на 3 питання екзаменаційного білету, кожне	0 балів	Здобувач не надав відповіді на питання
	1-2 бали	Здобувач надає відповідь дуже поверхнево, не засвоїв матеріал у межах програми навчальної дисципліни, не дає конкретної відповіді на питання білету, не наводить прикладів, не ознайомлений з методичною і навчальною літературою з

питання оцінюється від 0 до 5 балів, разом на іспиті здобувач отримує від 0 до 15 балів)		дисципліни, не здатний висвітлити поставлене питання. На додаткові та уточнюючі запитання екзаменатора студент не знає правильної відповіді. Не володіє базовими категоріями та основними теоретичними поняттями з дисципліни.
	3 бали	Здобувач надає відповіді на питання білету, проте із суттєвими неточностями, формулювання нечіткі, більша частина змісту питання залишається нерозкритою, допущені помилки і порушена логіка викладу, що вплинуло на результат та правильність висновків. Відповідь не аргументована прикладами, посиланнями на нормативно-правову базу та літературні джерела. На додаткові запитання екзаменатора не відповідає.
	4 бали	Здобувач допустив деякі неточності чи залишилась нерозкритою частина питання, за умови, що принципові моменти запитань були розкриті правильно, незначні помилки усуваються самим студентом, коли на помилки вказує екзаменатор. Здобувач наводить приклади з власної практики, встановлює системні зв'язки між різними питаннями та темами курсу.
	5 бали	Здобувач точно і повно відповів на запитання білету, чітко і логічно відповів на додаткові та уточнюючі запитання, вільно володіє науковою термінологією, наводить приклади з допоміжної літератури та власної практики, демонструє бачення практичного застосування вивченого матеріалу, розуміє не лише базові, але й допоміжні чи проблемні аспекти питання.

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти за результатами поточного, періодичного та підсумкового контролю

Теми практичних занять	Кількість балів за вид роботи	Разом балів
Змістовий модуль 1.		
Державність і право на території України з найдавніших часів до початку ХХ ст.		
Тема 1. Предмет, метод, періодизація Історії держави та права України	-	-
Тема 2. Державно-правовий розвиток на теренах України за стародавніх часів та за давньоруської доби	0 – 5 (опитування)	0-5
Тема 3. Держава і право литовсько-польського періоду (2 практичних заняття)	0 – 5 (опитування)	0-10
Тема 4. Політичний устрій Запорізької Січі	0 – 5 (опитування)	0-5
Тема 5. Державний лад Української гетьманської держави	0 – 5 (опитування)	0-5
Тема 6. Правова система Української гетьманської держави	0 – 5 (опитування)	0-5
Тема 7. Державно-правове становище українських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперій	0 – 5 (опитування)	0-5

Контрольна робота за ЗМ 1 (тестування)	0 - 5	0-5
Змістовий модуль 2. Державно-правовий розвиток України в добу відродження національної державності, радянський період та за часів незалежності		
Тема 8. Державний лад і право періоду Центральної Ради	0 – 5 (опитування)	0-5
Тема 9. Державний устрій і право доби Гетьманату	0 – 5 (опитування)	0-5
Тема 10. Державний лад і право часів Директорії	0 – 5 (опитування)	0-5
Тема 11. Західноукраїнська Народна республіка та її право	0 – 5 (опитування)	0-5
Тема 12. Радянська державність і право до першої половини 1960 рр.	0 – 5 (опитування)	0-5
Тема 13. Держава і право України в період «застою» та в період перебудови	0 – 5 (опитування)	0-5
Тема 14. Держава і право сучасної України	0 – 5 (опитування)	0-5
Виконання есе під час самостійної роботи		0-5
Контрольна робота за ЗМ 2 (тестування)	0-5	0-5
сума балів за результатами поточного/періодичного контролю		85
Усний іспит (відповідь на 3 питання, які входять до екзаменаційного білету)	0 – 5 (відповідь на перше питання) 0 – 5 (відповідь на друге питання) 0 – 5 (відповідь на третє питання)	15
сума балів за результатами підсумкового контролю /іспит		0-15
Загальна сума балів		100

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти

Поточний та періодичний контроль														Сума балів
ЗМ1							ЗМ2							
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T 10	T 11	T12	T13	T14	
-	0-5	0-10	0-5	0-5	0-5	0-5	0-5	0-5	0-5	0-5	0-5	0-5	0-5	70
Контрольна робота* за ЗМ 1 0 - 5							Контрольна робота* за ЗМ 2 0 - 5							10
Написання есе (виконується під час самостійної роботи здобувача)*														5
сума балів за результатами поточного/періодичного контролю														85
сума балів за результатами підсумкового контролю /іспит														15

T1, T2 ... T5 – теми практичних занять

ЗМ1, ЗМ2 – змістовий модуль

* Примітка 1: Контрольна робота за змістовим модулем здійснюється на практичному занятті протягом 30-ти хвилин у формі тестових завдань після завершення вивчення навчального матеріалу кожного змістового модуля.

Тестові завдання для контрольних робіт складаються з 25 тестових завдань і відповідають змісту навчального матеріалу відповідного змістовного модуля. За кожну правильну відповідь на одне тестове завдання здобувач отримує 0,2 бали.

* Примітка 2: Есе виконується під час самостійної роботи і здається викладачу на перевірку на останньому практичному занятті.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою
		для іспиту
90-100	A	відмінно
85-89	B	добре
75-84	C	
70-74	D	
60-69	E	
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Критерії оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти

Оцінка за національною шкалою	100 бальна шкала / Оцінка ECTS	Теоретична підготовка	Практична підготовка
Відмінно	90 – 100 / A	Здобувач у повному обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно, розгорнуто, обґрунтовано та аргументовано його викладає під час усних виступів та письмових відповідей. Здобувач демонструє чітке знання відповідних категорій, їх змісту, розуміння їх взаємозв'язку, правильно формулює тлумачення відповідних понять, демонструє знання змісту передбачених програмою нормативно-правових актів, робить самостійні висновки. Здобувач вміє виявляти причинно-наслідкові зв'язки, самостійно знаходити додаткову інформацію та використовувати її для реалізації поставлених завдань,	Здобувач може аргументовано обрати раціональний спосіб виконання практичних завдань, виконує практичні завдання не передбачені навчальною програмою, вільно використовує набуті теоретичні знання при аналізі практичного матеріалу, проявляє творчий підхід до виконання індивідуальних та колективних завдань при самостійній роботі.

		вільно використовує нові інформаційні технології для поповнення знань.	
Добре	85 – 89 / В	Здобувач достатньо повно володіє навчальним матеріалом, обгрунтовано його викладає під час усних виступів та письмових відповідей, використовуючи при цьому нормативну та обов'язкову літературу, застосовує знання для розв'язання стандартних ситуацій, самостійно аналізує, узагальнює і систематизує навчальну інформацію, але допускає неточності, які не є суттєвими для характеристики предмету питання та не впливають істотно на загальну характеристику того чи іншого явища (поняття).	Здобувач має стійкі навички виконання практичних завдань, правильно вирішує більшість практичних завдань.
	75 – 84 / С	Здобувач виявляє загалом високий рівень знань щодо всієї програми навчальної дисципліни, на достатньому рівні володіє навчальним матеріалом, застосовує знання для розв'язання стандартних ситуацій, але не вміє самостійно аналізувати деякі питання, не повністю переконливо аргументувати свої відповіді, допускає незначні неточності.	Здобувач за зразком самостійно виконує практичні завдання, передбачені програмою навчальної дисципліни.
Задовільно	70 – 74 / D	Здобувач володіє навчальним матеріалом на репродуктивному рівні або відтворює певну частину навчального матеріалу з елементами логічних зв'язків. Здобувач знає основні поняття навчального матеріалу, але має ускладнення під час виділення суттєвих ознак вивченого та під час виявлення причинно-наслідкових зв'язків та формулювання висновків.	Здобувач має елементарні навички виконання практичних завдань, правильно вирішує лише половину практичних завдань.
	60 – 69 / E	Здобувач не повною мірою розуміє предмет навчальної дисципліни, наявні недоліки у розкритті змісту понять, категорій, закономірностей, назв та змісту нормативно-правових актів. Здобувач надає нечіткі характеристики відповідних явищ, викладає свої думки з істотним порушенням логіки подання	Здобувач може використовувати знання лише в стандартних практичних ситуаціях, має нестійкі навички виконання практичних завдань, робить багато суттєвих помилок.

		матеріалу.	
Не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	35 – 59 / FX	Здобувач не правильно розкриває сутність базових питань навчальної дисципліни, допускає суттєві змістовні помилки, володіє навчальним матеріалом поверхнево й фрагментарно, безсистемне виокремлює випадкові ознаки вивченого, не вміє сформулювати свою думку та викласти її в логічній послідовності, робити узагальнення та висновки.	Здобувач здатний виконати лише окремі практичні завдання за допомогою викладача. У здобувача відсутні сформовані уміння та навички.
Не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	0 – 34 / F	Здобувач не знає основних положень навчальної дисципліни, не володіє навчальним матеріалом.	Здобувач виконує лише елементи практичних завдань, погребує постійної допомоги викладача.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ДО ВИВЧЕННЯ КУРСУ

Основна

1. Історія держави і права України: підручник. В.М. Іванов. К.: КУП НАНУ, 2013. 892с. URL: http://kul.kiev.ua/doc/IDPU_Ivanov.pdf
2. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін. ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан. 2018. 616 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3933773e-58b7-41e1-9106-a571d4802efc/content>
3. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. 890 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fc6634f1-2015-4617-97e2-ccb155744877/content>
4. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Бандурки; вступ. слово О.М. Бандурки. 2-ге вид., допов. та змін. Харків: ХНУВС. 2021. 596 с. URL: https://www.academia.edu/44982798/%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F_%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%B8_%D1%96_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0_%D0%B7%D0%B0%D1%80%D1%83%D0%B1%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B8%D1%85_%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD_%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%B7%D0%B0_%D0%B7%D0%B0%D0%B3_%D1%80%D0%B5%D0%B4_%D0%B4_%D1%80%D0%B0_%D1%8E%D1%80%D0%B8%D0%B4_%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%84_%D0%9E_%D0%9C_%D0%91%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%83%D1%80%D0%BA%D0%B8_%D0%B2%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF_%D1%81%D0%BB%D0%B

[E%D0%B2%D0%BE %D0%9E %D0%9C %D0%91%D0%B0%D0%BD %D0%B4%D1%83%D1%80%D0%BA%D0%B8 2 %D0%B3%D0%B5 %D0%B2%D0%B8%D0%B4 %D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2 %D1%82%D0%B0 %D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD %D0%A5%D0%B0%D1%80%D0%BA%D1%96%D0%B2 %D0%A5%D0%9D%D0%A3%D0%92%D0%A1 2021 596 %D1%81](https://dpspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2353/1/ist%20derg%20i%20prava.pdf)

5. Історія держави та права України: навч. посібник (у схемах і таблицях) / Д. Є. Забзалюк. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2017. 120 с. URL: <https://dpspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2353/1/ist%20derg%20i%20prava.pdf>
6. Історія держави і права України : навчально-методичний посібник / А. Є. Шевченко, С. В. Кудін. Вінниця: ТОВ «Твори».2020. 688 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2FMB_Pravo/Shevchenko-DPU.pdf
7. Історія держави і права України: підручник В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Рум'янцев та ін. ; за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків: Право, 2019. 552 с. URL: https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/753/3_Istoriya%20derzhavi%20i%20prava_vnu tri.pdf
8. Історія держави і права України: підручник Тищик Б.Й., Бойко І.Й. ІнЮре. 2015. 808с. URL: <https://librarygo.lpnu.ua/?elbook=istoriya-derzhavy-i-prava-ukrayiny>
9. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів України на пряму підготовки 6.030202 – «Міжнародне право» / О. А. Гавриленко, І. А. Логвиненко, Л. В. Новікова. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 309 с. URL:https://shron1.chtyvo.org.ua/Havrylenko_Oleksandr/Istoriia_derzhavy_i_prava_Ukrainy_khrestomatiia-praktykum.pdf?PHPSESSID=o34o8ff5sctjjba4t2pj8ga262

10. Єрмолаєв В. Історія держави і права України: підручник. Право. 2021. 472 с.

Додаткова

1. Аль-Анні А. Державна політика по впровадженню радянської обрядовості в Українській РСР. *Етнічна історія народів Європи*. 2012. Вип. 38. С. 40-44.
2. Андрухів І. О. Політика радянської влади у сфері релігії у західній Україні у першій половині 60-х рр. ХХ ст. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2011. № 3. С. 19-23.
3. Андрущак О. М. Виправно-трудове право України радянської доби: суспільна потреба чи державно-владний інтерес? *Форум права*. 2011. № 1. С. 32-36.
4. Арешонков В. Ю. Характеристика змісту предмета "Конституція СРСР та УРСР" у радянській школі (30-50-і рр. ХХ ст.). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2013. Вип. 5. С. 21-26.
5. Атаманова Н. В. Литовські статuti як історичні пам'ятки у системі вітчизняних джерел права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. Вип. 10-1(1). С. 22-24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2014_10-1%281%29_8
6. Бедрій М. Козацьке право як історичний тип українського звичаєвого права (XVI ст. – 40 рр. ХІХ ст.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2015. Вип. 61. С. 78-86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2015_61_14
7. Берестовий А. І. Аграрне законодавство Центральної Ради: вплив політичного чинника. *Український селянин*. 2018. Вип. 19. С. 8-14.
8. Білоус Н. О. Люблінська унія 1569 р.: історіографічні погляди та інтерпретації (до 440-річчя Люблінської унії). *Український історичний журнал*. 2010. № 1. С. 65-83.

9. Блажівська О. Є. Особливості цивільно-правового регулювання майнових відносин за Руською Правдою. *Університетські наукові записки*. 2013. № 4. С. 117-122
10. Богатчук С. С. Аграрна реформа 1861 р. та її наслідки для економічного розвитку України. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2018. № 4. С. 129-138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efmapnp_2018_4_13
11. Богатирьов І. Кримінальна відповідальність як сучасна проблема кримінального права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 2. С. 133-137.
12. Вовк О. Й. Литовські статuti – джерело міського права України XVI – першої половини XIX ст. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 12-16.
13. Воронін В. М. Діяльність Української Держави гетьмана Павла Скоропадського та Директорії УНР щодо створення державної нагородної системи. *Архіви України*. 2013. № 2. С. 48-60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ay_2013_2_3
14. Гаврецька М. Й. Правовий режим української мови в органах судової влади Другої Речі Посполитої. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія : Право*. 2016. № 1. С. 37-41.
15. Гай-Нижник П.П. Український консерватизм і Гетьманський рух у ХХ ст.: нариси історії становлення та розвитку. *Гілея*. 2011. №43 (1). С.15–38.
16. Герасимчук Н. В. Сучасний погляд на право справедливості в контексті діяльності Ради Безпеки ООН. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2016. Вип. 23(2). С. 43-49.
17. Гонтаренко А. І. Значення владних радянських структур у реалізації права на свободу совісті та релігійну діяльність. *Науковий часопис*

- НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право.* 2014. Вип. 26. С. 79-84.
18. Гошко Т. Уявлення про дитинство у кодексах міського права в Речі Посполитій XVI – початку XVII ст. *Місто: історія, культура, суспільство.* 2018. № 1. С. 37-56.
19. Діхтяренко А. В. Радянська державна політика у сфері охорони природи УРСР у 1950 - на початку 1970-х років. *Сумський історико-архівний журнал.* 2012. № 18-19. С. 126-132.
20. Добрянська І. В. Формування і розвиток законодавства про працю в Україні доби Української Центральної Ради. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право.* 2015. Вип. 27. С. 170-175. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2015_27_25
21. Донченко О.І. Аналіз історичних факторів криміналізації посягань на авторитет органів місцевого самоврядування. *Юридична наука.* 2016 р. № 2 (56). С. 50–60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2016_2_8
22. Донченко О.І. Кримінально-правовий захист місцевих органів управління за Руською правдою. *Правова держава.* 2016 р. № 21. С. 212–219. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/8451/1/212-218.pdf>
23. Донченко О.І. Колективізм і індивідуалізм як фактори формування правового менталітету. *Правова держава.* 2017. № 28. С.13-20.
24. Донченко О.І. Правовий менталітет українського суспільства як фактор правотворчості. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2018. № 3 (61). С. 5-10.
25. Дудченко О. С. Правовий статус центральних органів державної влади відповідно до конституції УСРР 1919 р. *Право і суспільство.* 2014. № 6.1. С. 27-32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2014_6.1_7
26. Єрмолаєв В. Богдан Хмельницький про проблеми і перспективи українського державотворення (до 365-річчя Національної революції 1648 р.). *Вісник Академії правових наук України.* 2013. № 1. С. 66–79.

- 27.Єрмолаєв В. М. Правда Руська Ярослава Мудрого: до витоків і традицій вітчизняного законодавства. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 129. С. 3-10.
- 28.Житков О. Соціально-правовий аналіз земельного законодавства Центральної Ради в новітній українській історіографії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2015. Вип. 3. С. 11-16.
- 29.Журавльов Я. Право на звернення до органів влади в СРСР та радянській Україні у 1945–1991 рр.: характеристика та регулювання інституту. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. 2014. Вип. 19. С. 194-205. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uxxs_2014_19_14
- 30.Задоецько О. В. Цивільний процесуальний кодекс України 2004 року в розрізі кодифікаційних процесів. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 7. С. 34-40.
- 31.Задорожній О. В. Міжнародна правосуб'єктність радянської України у контексті участі у створенні та діяльності організації об'єднаних націй. *Наше право*. 2014. № 4. С. 191-198.
- 32.Задорожній О. В. Процеси розпаду Радянського Союзу: основні тенденції та значення для України. *Право.ua*. 2014. № 1. С. 205-212. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pravo_2014_1_35
- 33.Захарчук А. С. Формування правової культури українського населення Галичини (середина ХІХ – початок ХХ століть). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 11. С. 115-121.
- 34.Зашкільняк Л. Річ Посполита обох народів в ретроспективі української історіографії. *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць.. Серія: : Історія, міжнародні відносини*. 2017. Вип. 20. С. 240-256.
- 35.Зінченко О. В. Конституція Пилипа Орлика 1710 р. і польська конституція 1791 р.: порівняльний аналіз. *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого"* .

- Серія : Політологія. 2016. № 2. С. 59-68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnuuaup_2016_2_6*
36. Калашник М.В. 3 уроків охоронної концепції гетьмана Скоропадського. *Право і суспільство. 2012. № 1. С. 17-20.*
37. Кіселичник В. Адміністративні реформи в Галичині у другій половині XIX століття та їх значення для сучасної України. *Історико-правовий часопис. 2015. № 1. С. 3-8.*
38. Ковалевич Т. Формування радянською пропагандою негативного образу українського націоналіста. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2012. Вип. 22. С. 249-253.*
39. Корнієнко О. О. Практика застосування законодавства про соціальне забезпечення урядом Української Центральної Ради. *Правничий вісник Університету "КРОК". 2017. Вип. 26. С. 82-86.*
40. Кравченко В. Я. Андрусівський мир і його наслідки для державності України. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. "Історія та географія". 2012. Вип. 46. С. 8-10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ist_2012_46_4*
41. Кравчук В. Історико-правові аспекти основ правового статусу суддів у період Київської Русі, Галицько-Волинської та Литовсько-Руської держави (IX ст. – середина XVI ст.). *Історико-правовий часопис. 2016. № 1. С. 36-41.*
42. Кравчук М. В. Особливості міжнародних відносин за гетьмана П. Скоропадського. *Актуальні проблеми правознавства. 2019. Вип. 3. С. 12-18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2019_3_4*
43. Кравчук В. Конституційні основи правового статусу суддів у радянській Україні за Конституцією 1978 року: історико-правові аспекти. *Історико-правовий часопис. 2017. № 2. С. 25-28.*
44. Красніцький А. В. Радянські державні утворення доби української революції (1917–1921 рр.): аналітичний огляд історико-правових

- досліджень. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 74-79.
45. Кутузов Р. В. Управлінські реформи першої половини ХІХ століття у науковій творчості та державній діяльності М. А. Балудянського. *Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка*. 2014. Т. 19, Вип. 3(1). С. 22-26.
46. Кушинська Л. А. Козацьке звичаєве право як чинник самоідентифікації Українців ХVІІ-ХVІІІ століття. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : *Економіка і право*. 2015. Вип. 28. С. 104-111. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2015_28_16
47. Лапан Т. Соціологічні центри радянського періоду у Львові. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2013. Вип. 23. С. 581-587.
48. Лапенко С. К. Конституція Пилипа Орлика: Історія створення та місце в українському конституційному процесі. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. "Історія та географія"*. 2013. Вип. 47. С. 5-9.
49. Лапшин С. А. Політичні настрої українського суспільства за умов наступу Російської імперії на автономні права України-гетьманщини (30-ті рр. ХVІІІ ст.). *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія : Історія*. 2015. Вип. 23. С. 14-18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2015_23_4
50. Лук'янець К. Ю. В. Винниченко — політичний діяч доби Української революції (за матеріалами колекції листівок відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ). *Українська біографістика*. 2018. Вип. 16. С. 177–192.
51. Луцький М. І. Правовий аспект акту злуки УНР та ЗУНР. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені*

- Короля Данила Галицького*. 2014. № 9. С. 32-37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2014_9_6
52. Луцький І. М. Християнські основи козацького права. *Університетські наукові записки*. 2011. № 2. С. 40-44.
53. Майданник О. Конституція України — правова основа життєдіяльності суспільства і держави. *Юридична Україна*. 2016. № 3-4. С. 24-31.
54. Макаренко О. В. Магдебурзьке право як основа самоврядування міст Гетьманщини. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2010. № 3. С. 57-59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2010_3_14
55. Макарчук В. В. "Вольності" або права і свободи українського козацтва у XVI-XVIII ст.: історично-правовий аспект. *Право і суспільство*. 2015. № 6(2). С. 16-20.
56. Макарчук В. В. Правовий статус реєстрового козацтва в соціальній структурі в XVI-XVII ст. в Україні. *Наше право*. 2014. № 4. С. 17-23.
57. Макарчук В. С. Радянське будівельне право – час становлення (1928–1932 рр.) (ч. 1. початковий етап першої п'ятирічки). *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки*. 2019. Вип. 21. С. 10-17.
58. Марчук М. І. Територіальне самоврядування у Речі Посполитій. *Право і Безпека*. 2014. № 4. С. 21-28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2014_4_6
59. Мельник М. О. Судова реформа гетьмана К. Розумовського наприкінці XVIII ст. *Сіверщина в історії України*. 2014. Вип. 7. С. 137-139.
60. Мешкова С. І. Аналіз нормативно-правових документів щодо радянських громадян, позбавлених виборчого права (1926-1930 рр.). *Вісник Національного технічного університету "ХПИ". Сер. : Актуальні проблеми історії України*. 2013. № 25. С. 78-86.
61. Мисак Н. Українська інтелігенція в Галичині наприкінці XIX – на початку XX століття: до питання взаємовідносин із владою. *Україна:*

- культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2013. Вип. 23. С. 493-509.
62. Мисак Н. Українська інтелігенція в Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття: до питання взаємовідносин із владою. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2013. Вип. 23. С. 493-509.
63. Михайлюк Ю. Спільна спадщина. Річ Посполита обох народів в польській і українській історичній думці ХІХ і ХХ ст.: колективна монографія / за ред. Віталія Тельвака, Лідії Лазурко та Павла Серженги. Херсон: Видавничий дім "Гельветика". 2019. 318 с. *Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки*. 2019. № 1. С. 119-124. URL: http://eprints.cdu.edu.ua/4828/1/mihail_119-125.pdf
64. Михайлуца М. "Десталінізація" та "декомунізація" в Одесі (1941-1943 рр.): мета, методи й акценти. *Емінак*. 2016. № 2(1). С. 65-71.
65. Ніколаєнко Т. Б. Особливості кримінальної відповідальності козаків і військової старшини за звичаєвим правом Запорозької Січі середини ХVІ ст. – середини ХVІІ ст. *Право і суспільство*. 2015. № 5.2(2). С. 182-191. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_5.2%282%29_34
66. Окіпнюк В. Т. Радянські органи державної безпеки в Україні в період Другої світової війни: історико-правовий аналіз. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 3. С. 49-56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2019_3_11
67. Остапенко Т. О. "Права, за якими судиться малоросійський народ" 1743 р. – важливий етап систематизації права України-Гетьманщини ХVІІІ ст. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 51. С. 440-446.
68. Паньонко І. Злочини та покарання Козацької доби. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2010. Вип. 5. С. 158-163. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2010_5_39

69. Барановська Н. М. Підвалини військової політики гетьмана Павла Скоропадського. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Держава та армія.* 2014. № 784. С. 90-97.
70. Пархоменко В. А. Становлення ЗУНР (листопад 1918 р.) в українській мемуаристиці. *Література та культура Полісся.* 2013. Вип. 72. С. 125-133.
71. Пасічник М. С. Руська правда як основний законодавчий документ Давньої Русі. *Квалілогія книги.* 2013. № 1. С. 89-98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kk_2013_1_21
72. Полтавець С. В. Форма державного правління на початковому етапі української національної революції середини XVII ст. (Ще раз про спосіб організації влади за гетьманування Б. Хмельницького. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.* 2012. Вип. 3. С. 370-378.
73. Потапова О. Православні братства періоду Української держави гетьмана П. Скоропадського. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 6 : Історичні науки.* 2012. Вип. 9. С. 214-218.
74. Проданюк Ф. Національно-культурна політика гетьмана П. Скоропадського. *Українознавчий альманах.* 2011. Вип. 5. С. 138-140.
75. Прус В. З. Березневі статті Б. Хмельницького 1654 року як джерело права лівобережної України першої половини XVIII ст. *Наше право.* 2015. № 2. С. 12-16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2015_2_4
76. Радутний О. Новітній погляд на Правду Руську Ярослава Мудрого (рецензія на видання уклад. Г. Г. Демиденка та В. М. Єрмолаєва "Правда Руська Ярослава Мудрого: початок законодавства Київської Русі"). *Вісник Національної академії правових наук України.* 2014. № 4. С. 210-214.
77. Редько О. М. Грамота Гетьмана усієї України Павла Скоропадського від 3 серпня 1918 р. *Архіви України.* 2016. № 2. С. 149-157.

- 78.Резнік О. І. Історико-правовий аналіз українського законодавства у період правління Центральної Ради. *Митна справа*. 2014. № 3(2). С. 336-340.
- 79.Ромашенко В. Головні засади військової політики директорії УНР (1918–1920 рр.). *Збірник наукових праць [Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини]*. 2011. Вип. 2. С. 296-302.
- 80.Рум'янцев В. О. Українська держава гетьмана Павла Скоропадського: ідеали та реалії державотворення. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 152. С. 19-35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2021_152_4
- 81.Сасанчин В. І. Правоохоронні структури Другої Речі Посполитої на території Західної України: створення та діяльність. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2016. № 3. С. 55-60.
- 82.Сеньків М. В. Акт злуки УНР і ЗУНР - знакова подія української історії. *Історичні студії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2013. Вип. 9-10. С. 65-70.
- 83.Соляр І. Я. Ідея злуки УНР і ЗУНР на переломі 1918 – 1919 гг. в програмах і діяльності українських політичних партій. *Галичина*. 2014. Ч. 25-26. С. 88-91.
- 84.Сонько Я.В. Договори з Річчю Посполитою у формуванні Української державності: історико-правовий аспект. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том 30 (69) № 5. 2019. С. 30-35. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/5_2019/8.pdf
- 85.Степанков В. Внутрішня і зовнішня політика Петра Дорошенка весною 1671 року. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2011. Вип. 20. С. 631.
- 86.Сусликов В. Є. Контент-аналіз основних законодавчих актів Української Центральної Ради. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 3. С. 46-54.

- 87.Тарапон О. Державні свята в Україні 1920 – 1930-х рр. як засіб формування радянських політичних цінностей. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2016. Вип. 15. С. 96-102.
- 88.Терлюк І. Популярні збірники права австрійської Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ століття як джерело вивчення правової думки і суспільно-політичних процесів. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. 2015. Вип. 20. С. 263-272.
- 89.Тєвікова О. В. Десталінізація 1953-1964 років в Україні та її вплив на суспільний світогляд. *Історична пам'ять*. 2012. Вип. 27. С. 52-59.
- 90.Тимченко Р. Державне будівництво та політико-економічні перетворення ЗУНР (листопад 1918–червень 1919 рр.). *Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років*. 2011. Вип. 6. С. 111-144.
- 91.Ткаченко О. О. Роль Земської реформи 1864 року в формуванні селянського самоврядування на Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2010. № 3. С. 99-102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2010_3_24
- 92.Труба Р. Омелян Терлецький і боротьба радянського режиму з львівською історичною школою Михайла Грушевського. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2013. Вип. 23. С. 543-556.
- 93.Турченко Ф. Г. Микола Міхновський VS Михайло Грушевський та Володимир Винниченко (доба Центральної Ради: березень 1917 – січень 1918 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2013. Вип. 36. С. 109-121.
- 94.Удод О. Київська Русь: християнізація як необхідність. *Релігія та соціум*. 2013. № 3-4. С. 117-128.
- 95.Федик Л. Б. Дисидентський рух як форма протидії державним та партійним органам радянської влади в 60-80-х рр. ХХ ст.: історико-правовий аспект. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського*

- університету права імені Короля Данила Галицького. Серія : Право.*
2017. № 4. С. 49-56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2017_4_10
96. Федоренко В. Л. Конституція України: генезис, проблеми, шляхи і перспективи удосконалення. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2015. № 6. С. 6-11.
97. Худояр Л. В. Джерела права Запорізької Січі. *Правова держава.* 2015. Вип. 26. С. 35-43.
98. Яблонський В. М. Міжеміграційний рік: Директорія та уряд УНР у 1920 році. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія : Історична.* 2018. Вип. 14. С. 223-228. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/IvanOgienkoi_2018_14_28

Електронні інформаційні ресурси

1. <http://www.nbuv.gov.ua/> - Національна бібліотека імені В.І. Вернадського
2. <http://lib.onu.edu.ua/> - Наукова бібліотека імені І.І. Мечникова
3. <https://pidru4niki.com/pravo/> - Навчальні матеріали онлайн

Навчальне видання

ІСТОРИЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА УКРАЇНИ

ЕЛЕКТРОННІ МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
до практичних занять з навчальної дисципліни для
здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 081 «Право»

Електронне практичне видання

Укладач:
Донченко Олена Іванівна

Оригінал-макет розроблено в авторській редакції.

Затвердж. авт. 28.08.2023. Шрифт Times New Roman.
Системні вимоги: операційна система сумісна з програмним
забезпеченням для читання файлів формату PDF.
Обсяг 0,7 МБ.

Кафедра загальноправових дисциплін та міжнародного права
Економіко-правовий факультет
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058